

54

APR | MEI | JUNI 2015

www.vriendeniff.be
vriendeninlandersfields@ieper.be

Postadres VIFF
Kenniscentrum IFFM
Sint-Maartensplein 3, B-8900 Ieper
057 / 23 94 50

Klantnr. 1845938
Erkenningsnummer: P3A9021

Editoriaal

Beste vrienden van het In Flanders Fields Museum,

De 54ste editie van de VIFFflash ligt voor je. Meteen de eerste editie waarvoor het nieuwe redactieteam instond. Het is dan ook passend om bij deze gelegenheid de Viff's te bedanken die in het verleden instonden voor het verschijnen ervan.

Dank zij de onverdroten en zeer verdienstelijke inzet van VIFF Patrick Bracke werden er reeds drieënvijftig kwaliteitsvolle edities afgeleverd. Patrick stond mee aan de wieg van ons ledenblaadje dat toen slechts enkele bladzijden besloeg. Na twaalf jaar geeft hij de fakkel door. Ook Johan Van Duyse, die gedurende meerdere jaren de VIFFflash mee inhoudelijk vorm gaf, drukte deze wens uit. We danken hen heel bijzonder voor de inspanningen die zij voor ons ledenblad hebben geleverd.

De Flash is uitgegroeid van een flinke puber tot jong volwassene. Een nieuw en uitgebreider redactieteam moet zijn verdere levensloop vorm geven. Maken hiervan deel uit: Jan Breyne redactieverantwoordelijke, Annemie Decoene, Marc Dejonckheere, Ludwigh Devlieghere, Gilbert Ossieur, Freddy Rottey, Geert Spillebeen en Pieter Trogh.

Zonder zich in een al te stijf keurslijf te willen wringen is het de bedoeling telkens onderstaande rubrieken aan bod te laten komen:

Portret — Ontroerparcours — De Namenlijst — In de kijker — Historische rubriek
Boekenrubriek — Uit de letteren gelicht — Remembrances — Uit het museum
Foto of Cartoon

Het ontwerpen van een module op de website van de VIFF waarbij de leden zich kunnen inloggen om uitgebreidere bijdragen daar te lezen, blijkt financieel niet wenselijk te zijn. We zoeken naar mogelijke alternatieve oplossingen.

Uiteraard zijn suggesties van de VIFF's uitermate welkom. De Flash is er immers voor maar ook door de leden. Je kunt je reacties / bemerkings kwijt op flash@vriendeniff.be. Onder de Viff's leeft heel wat met betrekking tot die Grote Oorlog, conflict en vrede... Het zou goed zijn dit met elkaar te delen via de Flash. We zijn op zoek naar die verhalen, die heel diverse insteken! Zie je ertegenop de tekst zelf op te stellen? Geef een seintje, dan maken we er samen een getuigenis van voor alle Viff's.

Gilbert Ossieur
Voorzitter Viff

Redactieraad

Jan Breyne, redactieverantwoordelijke;
Annemie Decoene, Marc Dejonckheere, Ludwigh
Devlieghere, Gilbert Ossieur, Geert Spillebeen, Freddy
Rottey, Pieter Trogh.

Verantw. uitgever

Gilbert Ossieur, gilbert.ossieur@skynet.be
Wieltje 11, 8900 Ieper

Bijdragen

Gilbert Ossieur - Jan Breyne - Pieter Trogh
Geert Spillebeen - Jack Sturiano - Marc Dejonckheere
Fenella Bowater - Piet Chielens - Jef Verschoore
Frederik Tack - Margaret Harris - Koen Lagae - Chris Spriet
Luc De Munck - Elke Langbeen - Luna Deroo
Dominiek Dendooven - Jennie Vanlerberghe

Vorm B.AD

Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun tekst. Voor gehele of gedeeltelijke overname is toestemming van de auteur vereist. Deadline voor volgende aflevering: 30 september 2015. Mail uw bijdrage naar flash@vriendeniff.be.

www.facebook.com/VriendenFriendsIFF
twitter.com/VIFF_IFFM_leper

O N T R O E R P A R C O U R S

GHAYATH ALMADHOUN

HET PROBLEEM VAN DE OORLOG ZIT HEM NIET IN WIE STERVEN,
 MAAR IN WIE NA AFLOOP NOG IN LEVEN ZIJN.

Wanneer horen we eens iets positiefs over Syrië? Geef toe, dat gebeurt zelden. Het gaat over bootvluchtelingen, onthoofdingen, IS, een dictator die blijft zitten. Beelden van ingestorte flatgebouwen, kapotgeschoten huizen, ontheiligde historische plaatsen, huilende mensen, gekwetst of van hun geliefden ontroofd, dode mensen, ... Het maakt je treurig en opstandig, en ook machteloos en klein. Alles lijkt er uitzichtloos. Alles lijkt zwart. Tot je het pad kruist van een 36 jaar jonge Syrische dichter met Palestijnse roots, die een levenskracht en een optimisme uitstraalt, die bij ons, verwerende Westerlingen, al een tijdje zeldzaam goed zijn geworden.

Ghayath Almadhoun heet hij en hij was een paar weken in leper op uitnodiging van Citybooks. Hij heeft geobserveerd, het oorlogsverleden van de Westhoek geconfronteerd met zijn eigen getormenteerd verleden, hij sprak met de mensen en bezocht de plaatsen, die ertoe doen. Op de herdenking van 100 jaar "In Flanders Fields", het wereldberoemde gedicht van die andere jonge dichter John McCrae, nam hij het woord en al sprak hij Arabisch zonder veel reliëf in zijn stem, zijn zeggingskracht en de inhoud van zijn teksten – er was simultaanvertaling voorzien – werkten aanstekelijk. Enkele dagen later was hij te gast in de bib, waar Dirk Clement hem ondervroeg. Hij vertelde er zijn woelige leven, zijn passies en zijn frustraties.

En hij bracht zijn gedichten. "Weg van Damascus" heet de bundel in het Nederlands. Voor Ghayath Almadhoun is weg van Damascus – en daar laat hij geen enkele twijfel over bestaan – weg van de mooiste en meest fascinerende stad ter wereld. "Zelfs al is de weg naar Ithaka mooier dan Ithaka, de weg naar Damascus is niet mooier dan Damascus". Hij kent de stad, is er opgegroeid. "Het is de oudste stad ter wereld, de eerste stad, en alle steden

in de wereld zijn een afspiegeling van Damascus. Niemand weet wanneer de stad is ontstaan, misschien wel honderdduizend jaar geleden. Maar het is er fantastisch: hemels weer, heerlijk eten, prachtige vrouwen... Je kunt Damascus nergens mee vergelijken. Het is de enige plaats in de wereld waarvan ik het gevoel heb dat ik er thuishoor..."

VLUCHTELING VOOR HET LEVEN

Heel zijn leven is hij vluchteling. Hij is geboren in het Palestijns vluchtelingenkamp Yarmouk in Damascus. Zijn ouders – een Palestijnse vader en een Syrische moeder – waren daar beland, nadat zijn vader Palestina ontvlucht was toen de staat Israël werd gesticht. Hij studeerde Arabische literatuur aan de universiteit van Damascus, werd cultureel journalist, richtte het "Huis van de Poëzie" op en publiceerde zijn eerste gedichten. Maar de dictatuur in zijn eigen land verstikte hem in zijn creativiteit en hij vluchtte. Hij vroeg en kreeg in 2008 politiek asiel in Stockholm. Daar bleef hij dichten. Hij kwam er in contact met de Zweedse dichteres Marie Silkeberg, die hem vroeg een anthologie te schrijven over de bombardementen op Gaza en op basis hiervan werd een korte poëziefilm gedraaid, die geselecteerd werd voor het Festival van Berlijn. Het smaakte naar meer. En het werden er meer. Film werd voor Ghayath een manier om zijn poëzie te verspreiden.

IK WAS EEN SCHIJTER

Maar ondertussen brak de Arabische Lente uit, een lente, die jammer genoeg niet door een zomer is gevolgd. Dictatoriale regimes werden aan de kant gezet en ook in zijn eigen geliefde Syrië brak de opstand uit. Eerst was er de optimistische hoop dat verandering mogelijk was, dan de taaië weerstand van het regime en de groei van de onverdraagzaamheid. Heeft hij er

nooit aan gedacht om terug te keren en mee op de barricaden te gaan staan? Eerlijk antwoordt hij: “Het was moeilijk om te kiezen voor de gedichten in plaats van voor de wapens. Ik had het gevoel dat ik niet sterk genoeg was. I was a chicken ! Ik was een schijter, bang om te sterven en bang om te doden. Het was een innerlijke strijd: zal ik naar Syrië gaan en ‘vrijheid’ roepen met mijn vrienden, maar ook onder vuur liggen van de scherp-schutters ? Ik heb mijn best gedaan, maar ik kon het niet. Ik was bang !”

Geloof je me als ik je zeg dat mijn schoenen moe zijn en dat er een wolf in me schuilt die ik niet meer kan intomen sinds hij de geur van bloed heeft geroken ?

Geloof je me als je op mijn lichaam sporen ziet van de kogels waardoor mijn vrienden daarginds zijn getroffen, terwijl ik hier achter mijn computerscherm zat ?

Geloof je in toeval ?

Geloof je dat mijn afwezigheid een uiterst zorgvuldig beraamd toeval is, een weloverwogen, willekeurige gebeurtenis ?

Ik heb toevallig ontdekt dat het niet toevallig is dat iets toevallig gebeurt, maar dat het juist toevallig is dat het niet gebeurt.

Hoe het ook zij, geloof je me als ik je zweer op de muziek, dat onze Europese verblijfsvergunning de afstand tussen ons en de dood door kogels heeft vergroot, maar ons dichtert bij zelfmoord heeft gebracht ?

Ghayath Almadhoun

HET ZWIJGENDE CHROMOSOOM

Hij bleef in het Westen en schreef poëzie, zijn manier van revolteren. Zijn poëzie is ironisch en soms dramatisch, maar altijd doordrongen van grote emotie.

Steeds weer gaat ze over heimwee naar zijn vaderland, over schuldgevoel, over strijd en over het lot van de banneling, die hij was en is. En ook over de “selectieve verontwaardiging” – noem het gerust schijnheiligheid – van de westerling. “Ik geloof niet in het ‘Ich habe es nicht gewusst’. Ik geloof niet in argumenten van onwetendheid. Wij wéten wat er is gebeurd in Syrië. Wij wéten dat daar chemische wapens zijn gebruikt. Wij wéten dat ginder een half miljoen mensen werden gedood door bombardementen en martelingen. Drie jaar lang ! En de wereld zweeg. Er werd nergens gedemonstreerd na de chemische aanval op Syrische dorpen en steden. Nergens op een paar kleine Syrische groepjes na... En we weten het, net zoals we wisten en nog weten wat er in Rwanda gebeurd is en in Kosovo. We zwegen, we zwijgen vandaag en morgen zullen we ook zwijgen. Dit is vreemd, dat stilzwijgen van de wereld. Ik geloof dat er een chromosoom zit in ons DNA, dat ik het ‘zwijgende chromosoom’ noem. Dat zie je het duidelijkst bij de Holocaust. Als de overheid zwijgt en de media zwijgen, dan besluit het volk plots om ook te zwijgen”.

DANK ZIJ ISRAËL

En toch is Ghayath overtuigd dat we hier iets moeten doen, als wij willen dat deze waanzin stopt. Hij wil mensen met zijn poëzie overhalen om hun nek uit te steken, om zich niet te verschuilen achter onwetendheid, om niet meer te zwijgen. Want we zitten er dichter bij dan we denken. En dan vertelt hij over Palestina, en over Israël. “Eigenlijk zijn de Palestijnen de slachtoffers van de slachtoffers. Wij boeten voor wat er in Europa is gebeurd met de Joden. Lang vóór de Tweede Wereldoorlog – meer dan 500 jaar – hadden de Joden te lijden onder het antisemitisme en het absolute dieptepunt was de Holocaust. Na de oorlog wilden de Westerse leiders voor altijd een plaats creëren waar het Joodse volk zich veilig zou voelen. Het werd Israël. Maar daarvoor moesten de Palestijnen 80 % van hun land loslaten. Wat nu in Palestina gebeurt, is rechtstreeks gerelateerd met wat vroeger in Europa gebeurde.”

“Ik heb een gedicht geschreven dat ‘Israël’ heet. Het klinkt raar voor een Palestijn, maar ik heb veel aan Israël te danken. Zonder Israël zou mijn vader nooit Israël zijn buitengegoid. Dan was hij niet naar Syrië gekomen en had hij mijn moeder nooit ontmoet. Dan had ik niet bestaan en niet mijn geliefde ontmoet. Ik ben dus het resultaat van de bezetting...”

Hij glimlacht, zoals hij dikwijls op een ontwapenende wijze lacht. Want hij blijft de hoop in zich dragen voor een betere toekomst. Om dit hard te maken, grijpt hij weer terug naar de oorlogsgeschiedenis in Europa: “De heropbouw van Berlijn geeft mij hoop voor Damascus. Net zoals Berlijn toen, is Damascus vandaag gehavend in al zijn poriën. Maar vandaag is Berlijn een fantastische en fascinerende stad, en dat maakt mij optimistisch, spijs alles.”

In een stad van wederopbouw, zoals Berlijn, ligt een geheim verborgen dat iedereen kent, en dat is dat de ...

Nee, ik ga niet herhalen wat bekend is, maar ik zal jullie iets vertellen wat jullie niet weten:

het probleem van de oorlog zit hem niet in wie sterven, maar in wie na afloop nog in leven zijn.

Ghayath Almadhoun

DE REGEN WAS ANDERS

Een optimistisch mens, zo kun je hem moeiteloos noemen, optimistisch met een zin voor relativering en vooral voor zelfrelativering. Monkelend vertelt hij het verhaal van zijn moeder, die in Syrië is gebleven: “Bij het begin van de revolutie telefoneerde ik vaak naar mijn moeder om te horen hoe het met haar was. Het was wel soms grappig, want we moesten in symbolen praten. Onze gesprekken werden immers afgeluisterd. Dan zei mijn

moeder: ‘Er zijn veel wolken en gisteren viel er veel regen’. Wolken betekende tanks en regen stond voor bommen. Maar zij is uiteraard niet professioneel in die dingen. Ik weet nog dat zij de dag later zei: ‘Er is weer regen, maar nu echte regen, dus niet zoals gisteren’. En zo had ze het allemaal verpest”. Hij lacht... Als je vraagt hoe hij nu zijn toekomst ziet, dan weet hij het niet. “Als je me die vraag had gesteld vóór de revolutie, dan had ik duizend antwoorden klaar, waarvan de meeste met Damascus te maken hadden. Maar nu... Het pijnlijkste aan de vernietiging van Syrië is dat het de vernietiging betekent van onze dromen, onze herinneringen en ervaringen. Ik hoop dat er iets goeds komt en dat ik terug kan naar Damascus. Want eigenlijk hebben wij geen toekomst zonder die stad”.

Ik was op zoek naar het verschil tussen revolutie en oorlog, toen een kogel zich een weg door mijn lichaam baande, toen er een fakkel uitdoofde die was ontstoken door een leraar van een lagere school in Syrië, in samenwerking met een Palestijnse vluchteling die met zijn land had betaald voor de oplossing van het antisemitisme in Europa, en was gedwongen te emigreren naar een plaats waar hij een vrouw ontmoette die leek op herinneringen.

Ghayath Almadhoun

Jan Breyné

D E N A M E N L I J S T

REEDS 530.000 NAMEN

De VIFF-flash ondergaat een opsmuk, en de introductie van enkele nieuwe rubrieken maakt deel uit van de 'innovatieve' ingrepen. U raadt het al, de Namenlijst kon uiteraard niet op het appèl ontbreken. In deze rubriek houdt u, als Vriend, die reeds zoveel heeft bijgedragen aan dit eindeloze werk, de vinger aan de pols. De kans dat u een stand van zaken krijgt behoort tot de mogelijkheden, maar even goed wordt de kaart getrokken van een (herkenbaar) verhaal, of, interessanter nog, een opdracht.

Bij wijze van opfrissing: op 4 augustus 2014 vond de officiële voorstelling van de Namenlijst plaats, het inclusieve dodenregister van alle slachtoffers, zowel burgers als militairen van eender welke origine, van wie het overlijden een gevolg is van de Eerste Wereldoorlog in België. Diezelfde dag ging in het museum ook de dag-aan-dag projectie van start, van de namen van alle geïdentificeerde slachtoffers op de dag exact honderd jaar na hun overlijden. De impact van de oorlog op België vertaald in verloren mensenlevens, wordt geschat op 600.000. Of elk slachtoffer ook bij naam genoemd zal kunnen worden, is nog maar zeer de vraag, maar het Namenlijstproject heeft zich het in kaart brengen van iedere naam – en het verhaal dat elke naam meedraagt – als ultiem streefdoel gesteld.

GROOTSCHALIGE ACTIE

Bijna een jaar geleden werd de projectie aangevat met ongeveer 515.000 namen in de database; vandaag zitten we aan bijna 530.000 namen. Dagelijks duiken nieuwe verhalen en slachtoffers op, die worden toegevoegd door een even brede als bonte schare medewerkers die overtuigd zijn van de zin van dit project. De grootste uitdagingen situeren zich nog steeds in de categorieën van Belgische burgerslachtoffers en Duitse vermisten, maar tegen het najaar bereiden we voor beide een grootschalige actie voor. Vrienden die al aan een Namenlijst-marathon deelnamen, kunnen zich hierbij iets voorstellen. Ondertussen gaat ook de arbeidsintensieve opkuisoperatie van de Franse deellijst volop verder. Eenmaal deze achter de rug, zullen de resultaten opnieuw opgeladen en gedeeld worden via de website. Vanaf dan zul je extra informatie kunnen toevoegen, zoals de verhalen die sommigen onder jullie al verzamelden, of, zoals het monument waarop ze in hun dorp van afkomst herdacht worden. Voor de Vrienden die deze zomer de zon bij onze zuiderburen opzoeken, heb ik dan ook een klein verzoek:

wanneer je je op een gezellig terrasje bevindt, met zicht op het lokale oorlogsmonument, zou je tussendoor misschien even dat monument willen fotograferen? De kans is namelijk groot dat er een sukkelaar tussen staat die in België de dood vond.

RENIERKE

Door het monument en de naam te fotograferen en vervolgens toe te voegen (laten toevoegen) aan de Namenlijst, verbind je de overlijdensplaats van die Franse soldaat met zijn plaats van herkomst.

Afsluiten doe ik met een triestige noot uit Limburg. Via de Facebook community 'Oorlog in Limburg' leerde ik Renierke Simons kennen. Renierke werd geboren op 11 augustus 1914, zijn vader zat toen al aan het front. Vader soldaat zou zijn zoonje echter nooit leren kennen, want op 28 mei 1918 kwam Renierke in Meeswijk, waar hij opgroeide, al spelend in aanraking met de Dodendraad die België van Nederland scheidde tijdens de oorlog ... Professor Alex Vanneste schreef een waardevol boekje over de geschiedenis van de Dodendraad, maar het precieze aantal slachtoffers is nog steeds niet gekend. Vanneste vond er tot op vandaag reeds meer dan 800, maar het werkelijke aantal ligt vermoedelijk hoger. Het verhaal van Renierke confronteerde mij met het feit dat deze slachtoffers voorlopig nog ontbreken in de Namenlijst. Daarom zetten we in het najaar ook een systematisch onderzoek naar deze slachtoffers op. Vrienden die hieraan wensen mee te werken, zijn uiterst welkom. Of Vrienden die in de grensstreek wonen, hebben misschien al een en ander verzameld over dit trieste hoofdstuk uit hun streekgeschiedenis.

We houden elkaar op de hoogte!

Pieter Trogh

P O R T R E T

SLOW RADIO MET OUD-STRIJDER JACK

Een half uur lang je verhaal mogen doen, en nog wel op de BBC-radio. Het overkwam onlangs Jack Sturiano: Vietnamveteraan en VIFF-lid. Het werd een intrigerend, beklijvend relaas dat je nog kunt beluisteren via de link www.bbc.co.uk/programmes/b05wyjrj#auto

Hoe leef je met de dood? Hoe bewaar je het (zelf)respect, de waardigheid? De dood is de rode draad aan het front tijdens zijn *tour of duty* in Vietnam, maar ook later – misschien niet toevallig koos hij voor een job als *forensic investigator*, de paramedicus die voor het parket verdachte (vaak gruwelijke) overlijdens komt vaststellen.

Jack komt uit Queens (New York) en liet de VS achter zich in 2006. Sinds zijn pensioen woont hij in Ieper. Misschien wel om de oorlog beter te begrijpen. Een Britse Radio 3-reporter van het programma “*Between the Ears*” bezoekt hem tussen zijn boeken thuis, maar trekt ook de straat op in Ieper. Met de militaire parades op de achtergrond vraagt Jack zich af: “*What is it all about?*” En hij kan het weten: “*War is about killing*”. In de stilte van zijn zithoek roept hij de sfeer van Vietnam op, van nachten wachten in het pikdonker “*waiting for the dawn to come... like thunder*”, wachtend op de dageraad, zoals in Kiplings gedicht *Mandalay*. Hij ziet weer “*that kid*” die jongen die een andere neerknalt.

Pakkend is Jack ook als hij voorleest uit zijn bundels kortverhalen (eigen uitgaves), gebaseerd op zijn job als parketmedewerker. “*The Haircut*” zet, ondanks het mededogen, de haren op je armen overeind: het kleine meisje bij de kapper heeft pas haar moeder verloren; zelfmoord... De verteller, die zijn beurt afwacht, herkent in de kappersstoel het zwarte kapsel van de moeder, die hij op de crime scene diezelfde week dood moest verklaren. Roerende radio met een vleugje magie. Om je Engels aan te scherpen kun je af en toe terugspoelen met de *rewind*-knop. Al was het maar om dubbel te genieten of de wijsheden en witz

te laten bezinken bij dit halfuur *slow radio*. “*The Scrapbook: Memoirs of a Forensic Investigator*” vind je op www.bbc.co.uk/programmes/b05wyjrj#auto

Geert Spillebeen

THE HAIRCUT

I was dozing in the straight-backed wooden chair in old Mr Pelosi's barber shop. He was just finishing cutting the hair of a guy who was coughing up gobs of sputum into tissues that he pulled from a big box on his lap. The guy would almost strangle trying to cough this stuff up, but finally with his face turning blue, the sputum would release its near fatal grip on the lower reaches of his bronchial tree, and be propelled onto the tissue, while Mr Pelosi waited. Just this "lunger", then the kid, then me, I thought.

The tattered copy of Esquire on my lap was a year old and missing the last page of the article I started reading. I glanced towards the magazine rack but others were of similar age and condition. My eyes closed again.

Mr Pelosi had gotten noticeable older in the past year. He had lost much of the flesh from his face. His once ruddy cheeks had been replaced with the grey, lifeless jowls seen in advanced cases of arteriosclerosis. He hadn't shaved today; an ominous sign, I thought, when a barber doesn't shave. He still carried too much weight from the neck down, and his white smock was stained at just the point where food would hit his protuberant abdomen if it missed his mouth.

I took a look at his surgical jar with the blue disinfectant solution. It seemed the number of combs in the jar had been decreasing in direct proportion to the years I'd been coming to his shop. The jar was empty. He was on his last comb. It occurred to me that there was a good chance that he probably wouldn't be there the next time I came from my semi-annual beard trim and two minute run of the scissors through what was left of my hair.

I silently cursed again the medical education that gave me the knowledge to have these insights. I began to mourn for the old man whom I had grown to like as much for his warmth and his humor as for the refuge his shop offered from the unisex, blow dry, hair spray places that had taken over in our town in recent years. I think the thing that originally attracted me to his shop was that it seemed as if it hadn't changed since it opened in 1949. When I passed the big barber pole swirling inside his shop, I would be entering a time warp, and suddenly it was 1955 and not 1987. I would be 8 years old again sent for my monthly 35 cent "regular" haircut and the liberal application of the "green stuff" that kept my hair in a perfect hardened cast for at least 4 days. The shelves were filled with bottles of various hair lotions and crèmes. Here would be the poster of "Fearless Fosdick" with bullet holes for Wildroot Crème Oil. Florida water, with hazel, Bay Rum, hot towels, straight razor shaves, talcum powder in a cloud about your head. In the summer my father would have us get crew cuts but they were more like boot camp cuts. Now all of these familiar male grooming rituals are all gone, and Mr Pelosi's shop just had some of this and it felt right. I still use Bay Rum.

I'm mourning not only Mr Pelosi's getting older and nearer to

death but also my own lost youth. I see these signs all at the time as a death investigator and I just wish I could turn it off from time to time.

The "lunger" haircut was finally finished. He gathered up his tissues and lit up a "Lucky Strike", which brought on a paroxysm of coughing. Unable to speak but waving goodbye he left.

It was the kid's turn and she was prompted toward the chair by one of a pair of elderly ladies who had been conversing just before with Irish accents. She was a small child with long straight black hair. She couldn't have been more than 4 years old and this was probably her first professional haircut. The girl was looking at Mr Pelosi with sad fearful eyes, but his smiling face seemed to win her over. He very formally shook her hand and then shakily lifted her onto the child's seat and snapped the cloth around her neck. She looked wearily at Mr Pelosi as he began to cut her hair.

My eyes began to close again and I wondered what it would be like to sleep for eight un-interrupted hours a night. The past 48 hours had been particularly brutal, if that term had any meaning left after the thousand of deaths I've seen in 9 years. This last wave of death descended with tornado like swiftness after a week that had been remarkable only for the viscious homicide of a young woman three nights before. Car and train accidents, drowning, hangings, cancer patients, had all arrived in a deluge of death. All this and the moon hadn't been full nor had there been any change in the weather or an approaching holiday, the usual harbingers of this much death. How much can a man take and still be part of the human race, I thought again.

I barely heard the little girl when she spoke. "My Mommy died" she said. Mr Pelosi turned to the two Irish ladies for help, and the little girl swiveled her head around to look at them. They remained mute with the same pained expression that Mr Pelosi wore. The little girl looked to the old ladies for some answer as to why her mother was dead, but seeing none, she turned back. Then one of the old ladies opened a newspaper behind the girls back and pointed to the headline: "SEARCH STILL ON FOR KILLER". She rapidly waved her hand to signify that Mr Pelosi should drop the subject. Mr Pelosi said to the girl "I'm sorry to hear that". Grim faced he continued to cut her hair. He didn't say anything when I walked out the door. When I returned next day he didn't mention my abrupt exit and he did not mention the girl. It seemed we both looked grayer in the mirror and I had a hell of a hangover.

I never told him that I had pronounced that little girl's mother dead four nights before, because I couldn't believe it, didn't want to believe what I saw in that little girl's face. She had the same black hair, now being cut as short now as her dead mother and the same questioning look on her face as her mother's corpse.

Jack Sturiano

I N D E K I J K E R

PPCLI 100 JAAR LATER

Op 8 mei 2015 was het exact 100 jaar geleden dat Princess Patricia's Canadian Light Infantry zijn eerste grote 'battle honour' won tijdens de Battle of Frezenberg, tussen Westhoek en Bellewaerdevijver. De herdenking in aanwezigheid van de omwonenden vormde de aanleiding voor een grondige opfrissing van het PPCLI-monument op de grens van Ieper en Zonnebeke.

PATRICIA OF CONNAUGHT

In augustus 1914 stelde de rijke Canadese zakenman Andrew Hamilton Gault 100.000 \$ ter beschikking (nu 2 miljoen \$) voor de oprichting van een regiment dat the Empire te hulp zou snellen in WO I. De rekrutering ging op 11 augustus 1914 van start. Van de 1.098 ervaren ex-soldaten waren er 86% van Britse afkomst. Ze werden 'The Originals' genoemd. Bij de vorming van het regiment op 23 augustus 1914 kregen ze hun 'Colour' van Princess Patricia die ook haar naam gaf aan het regiment. Deze

standaard wordt liefkozend de 'Ric-a-Dam-Doo' genoemd. Patricia of Connaught was de 28-jarige dochter van Prince Arthur, Duke of Connaught en Governor General van Canada, en de kleindochter van Queen Victoria. Eind september 1914 vertrokken de Pats per boot naar Engeland. Ze werden er ondergebracht in de Britse 80ste Brigade van de 27th Division, naast battalions van de Rifle Brigade, King's Royal Rifle Corps en King's Shropshire Light Infantry.

BATTLE HONOUR BIJ WESTHOEK

De PPCLI betrad de gevechtlijn voor het eerst nabij Sint-Elooi in januari 1915. Op 9 april lagen ze aan de Polygone in Zonnebeke. In de nacht van 3 op 4 mei 1915 trok de 27th Division zich in stilte terug op Bellewaerde Ridge om het front na de eerste gasaanval weer recht te trekken. De Pats lagen tussen de locatie van het huidige monument (splitsing Oude Kortrijkstraat/Grote Molenstraat op de grens Ieper/Zonnebeke) en Bellewaerde Park, met Bellewaerdevijver in hun rug en kijkend naar het gehucht Westhoek vanwaar de Duitse 54ste infanteriedivisie van het XXVII Reserve Corps aanviel. De Battle of Frezenberg van 8 mei 1915 zou de Pats de eerste grote 'battle honour' opleveren, maar tegelijk de 'Death of the Originals' betekenen. Die dag om 15 uur dreigde er een bres te vallen tussen het 3rd Monmouth Rgt (83ste Brigade/28ste Divisie) en de PPCLI (80ste Brigade/27ste Divisie). De Pats verhinderden een Duitse doorbraak tegen een extreem hoge kost: van de 7 deelnemende officieren en 400 soldaten die die ochtend aan de strijd begonnen, bleven er om 23 uur slechts 4 officieren en 150 manschappen over.

MARGRIET ALS INSIGNE

Ter nagedachtenis van de Battle of Frezenberg werd op deze voor het PPCLI-regiment gedenkwaardige plaats in 1964, 50 jaar na de oprichting van het regiment, een gedenkteken geplaatst. Na 50 jaar was het monument in de vorm van een ronde

zitbank op een cirkelvormig platform aan renovatie toe. In het voorjaar van 2015 werd het helemaal ontmanteld en werden originele onderdelen hergebruikt in een actuele vormgeving. De nieuwe roodbakstenen muurtjes hebben de vorm van een afgeknotte pijl die in de richting van de PPCLI-lijnen wijst (de eerste lijn met 50 yards daarachter een support trench, elk bemand door twee companies). Achteraan werd een nieuwe Canadese esdoorn aangeplant. Oprichter Hamilton Gault plantte er de eerste Canadian maple op 1 oktober 1957. De centrale holte in de zitbank werd nu opgevuld met een grote, bronzen replica van het originele PPCLI-insigne in de vorm van een margriet. Als duiding voor de bezoeker werd de site voorzien van een informatiepaneel.

GEESTEN VAN DE HEUVELRUG

Bij de ceremonie op 8 mei 2015 aan het geactualiseerde monument werd een nieuw herdenkingsbord onthuld. Bij de grootse maar ingetogen plechtigheid waren naast de militaire en burgerlijke hoogwaardigheidsbekleders ook de omwonenden in dit voormalige slagveld van de Tweede Slag bij Ieper betrokken. Dit was de uitdrukkelijke wens van de organisatoren die speciaal hulde brachten aan de grondeigenaar en aan de pachters Dirk Deprez uit Ieper en Erik Covemacker

uit Zonnebeke. De grond die zij bewerken getuigt 100 jaar later nog altijd van de hard bevochten slag waarin de Patricia's een cruciale rol speelden. Waar nu de mais frisgroen opschiet en de linies van de Pats aangeeft, zullen in oktober de stoppels van de geoogste maïsstengels de 'Death of the Originals' of 'the Ghosts of Bellewaerde Ridge' weer in herinnering brengen.

Marc Dejonckheere, Prinses Patriciastraat 1, 8980 Zonnebeke

some corner of a foreign field / That is for ever ... Canada (naar Rupert Brooke, The Soldier)

ANZAC DAY

Elk jaar op 25 april wordt in Australië en Nieuw-Zeeland Anzac Day herdacht. Het is de verjaardag van de eerste gezamenlijke inzet van troepen van beide landen in een oorlogssituatie en al liep de aanval in het schiereiland Gallipoli dramatisch af, toch blijft Anzac Day een begrip bij onze tegenvoeters. Sedert bijna 50 jaar komen de ambassadeurs van beide landen op die dag naar Mesen,

Zonnebeke en Ieper om deze dag te gedenken. Waar dit vroeger een eerder bescheiden gebeuren was, is dit de laatste jaren uitgegroeid tot een prominent gebeuren. Bijzonder hoopgevend is de actieve aanwezigheid van jongeren uit beide landen, meestal studenten, die in het kader van de Erasmusuitwisseling hier tijdelijk verblijven. Tijdens de academische zitting na de plechtigheden aan de monumenten wordt elk jaar ook het woord verleend aan deze jongeren. Op 25 april 2015 trok de toespraak van de Nieuw-Zeelandse Fenella Bowater de aandacht. Met haar toestemming drukken we deze hieronder af. Ter overweging.

Tena koutou, Tena Koutou, Tana Koutou Katoa
Bonjour, goededag and Hello,

My name is Fenella Bowater, I am 17 years old and I am an Exchange Student from New Zealand. For the past seven months I have been living in Belgium, attending a French school and enjoying life as an everyday citizen.

Almost every year prior to this one, I have stood next to my sister on this cold April morning and looked up the Memorial cenotaph in my hometown, Lyttelton, I have read names and heard the bugle blow. I have laid wreaths and worn poppies. I have watched my father in his Fire Brigade uniform as he stood and saluted the fallen.

But I am part of a generation with fading connections to those who fought and to the reality of war. I do not know any soldiers, I have no ancestors who went to war. I read the names on the cenotaph but I never recognize one. So for me and I'm sure like many other young people it can be challenging at times to understand the importance of today.

However, this year, 19,000 kilometers away from my home, I feel more connection and understanding of ANZAC day than ever before. Being away from my home, my family and my friends has helped me to realize the true meaning of ANZAC and reason we are all here today.

I believe the term "ANZAC" is about being there for a neighbour in need, it is about being the shoulder for someone to lean on or being the hand for them to hold onto.

In their darkest hours of need the world was falling apart around them. Our troops, the flag bearers of the ANZAC spirit, knew that there was always someone beside them, brothers who would watch their back as enemies stormed and sisters who would hold their hand or wound.

Because the ANZAC spirit is not about individuals, heroes or victories, it is about friendship and the courage to help others in their worst moments.

And this year more than ever I have been confronted with dark

days and lonely hours, and now more than ever I have reached out to those around me for support and strength. These people may not be Kiwis and Aussies, but they were there when I needed them most and that is embodying the ANZAC spirit.

So I do not think of ANZAC as being just for those who are born on home soil or just the men and women in our armed forces, I believe the ANZAC legacy is for any man or woman, child or adult who shows friendship, camaraderie and support for the people around them.

I believe we are here today not to glorify war or celebrate victory. We gather not to commemorate fighting and aggression. We gather together today to celebrate life, we celebrate the human spirit and the value of friendship and also to honour courage and to acknowledge the sacrifices made for our freedom. So as a young person, I am here today not only to remember the fallen, but also to be reminded of the responsibility and the legacy that they have passed on to me and to future generations.

Fenella Bowater

Steeds meer Australische en Nieuw-Zeelandse jongeren volgen de plechtigheden rond Anzac Day te Ieper. We zien Fenella Bowater op de eerste rij, tweede van rechts.

U I T H E T M U S E U M

DIT ROOD HAD DOFFER MOETEN ZIJN

Bij de opening van de historische dubbeltentoonstelling “1915 Gas ! De Tweede Slag bij Ieper”/“Droomkastelen, kasteeldomeinen in de oorlog” bracht Piet Chielens een opgemerkte toespraak, die wij u niet willen onthouden:

Quand je ne serai plus qu'un cadavre de gloire,
Un mort, parmi les morts des combats furieux,
Quand l'on verra monter vers nos drapeaux joyeux,
L'essor miraculeux et blond de la victoire!

...

*Als ik nog slechts een lijk zal zijn met roem beladen,
Een dode, onder de doden van de woeste gevechten,
Als men de miraculeuze en blonde gloed van de overwinning
Zal zien opstijgen naar onze blijde vaandels*

*Voor altijd uitgestrekt in een vreemd land,
Als ik mijn krachten aan de aarde zal hebben terug geschonken
Om op te gaan in het eeuwige mysterie,
Laat men mij dan begraven in de schaduw van een boomgaard.*

Dat schreef de jonge Franse auteur **Jean L'Hiver**, voor hij eind november 1914 naar de oorlog vertrok. Drie maanden later, op 10 februari 1915, werd hij, *caporal* Raymond Cottineau van het 32e Régiment d'Infanterie, zoals Jean L'Hiver in het gewone leven heette (maar wat is 'gewoon' als het oorlog is) werd hij – L'Hiver/Cottineau – gedood aan het front in het kasteelpark Herenthage. Het lichaam werd teruggebracht naar de hulppost in kasteeldomein Hooge en begraven in de moestuin van het kasteel, naast de kas. Geen verger maar een *potager* dus als laatste rustplaats. Twee maand later begon de Tweede Slag bij Ieper, en aan het einde daarvan was de *potager* zelf slagveld geworden. Het lichaam van L'Hiver / Cottineau werd nooit teruggevonden. Vandaag vormen zijn resten misschien een luchtbel in de ondergrond van een parkingstrook van het pretpark Bellewaarde.

De futiliteit van het leven contrasteert verschrikkelijk met de verhevenheid van de woorden die L'Hiver zijn leven en vooral zijn dood toedichtte. Zoals het lot van de 50 kasteeldomeinen

hevig contrasteert met de arcadische en esthetische omgeving waarin de barbaarse oorlog ooit aankwam – om niettemin ook daar zijn gemene ding te doen.

VOORGOED DE TOTALE OORLOG INGESTAPT

De Eerste Wereldoorlog is nooit meer moderner geworden dan in die dagen van de Tweede Slag bij Ieper – althans niet vanuit technisch, maar vanuit wijsgerig perspectief. Met de eerste gasaanval op 22 april 1915 zijn we – als mensheid – voorgoed de totale oorlog ingestapt. Na deze dag is geen enkele oorlog ooit nog niet-totaal. Omwille van het gebruik van het niet-discriminerende wapen van massavernietiging zijn burgers voortaan op ruime schaal *collateral damage*. Spijtige slachtoffers, ongelukkige slachtoffers, maar wel slachtoffers eigen aan de oorlogsverrichting. In Boezinge, tot op 22 april 1915 nog 4 km van de frontlijn verwijderd, woonden nog veel mensen in het dorp. De 17-jarige **Maurice Quaghebeur** getuigde: “onze keel was als toegenepen, zo verstikten ons die giftige gassen.”

Maar achter de gaswolk aan volgde een striemend bombardement. Quaghebeur weer:

“Het dorp {werd} op tien, twintig plaatsen tegelijk beschoten, en het gelek daardoor slechts een vuurpoel. Alle ingekwartierde troepen werden seffens in slagorde opgesteld. De bewoners vlogen ten allen kante uiteen, en een sterke geur stikte ieder in de keel. Soldaten riepen elkander toe dat het een aanval was met giftige gassen. Velen vielen als bedwelmd ten gronde, sommigen om nooit meer op te staan. Ik liep naar huis, waar mijn moeder, zuster en broertje vertrekend gereed stonden. Mijn vader was afwezig. Ik raadde hun aan buiten het dorp te gaan schuilen tot na het bombardement. In tussentijd deed ik deuren en vensters op slot, waarna ik mij ook buiten het dorp trachtte te beveiligen. Overal was het geschut om ter geweldigst

en het regende obussen. Van lopen was er geen sprake meer, daar wij van het ene gevaar in het andere vielen.”

Voor zover we vandaag al weten van de Namenlijst, kwamen op die eerste dag van de chemische oorlogsvoering, 22-23 april 1915, 43 burgers om, in Ieper, in Zillebeke, in Zonnebeke, in Boezinge, in Sint-Jan. De Tweede Slag bij Ieper bezorgde elk dorp dat in of aan de westelijke rand van de Ieperboog was gelegen de doodsteek. Op 9 mei 1915 werd Ieper verboden gebied voor burgers.

Toen **Camiel Delaere**, pastoor van de Sint-Pieterskerk, en **Gustave Delahaye**, conciërge van het Heilig Hartinstituut, op 11 mei met een paar *lorries* van de Friends' Ambulance Unit naar Ieper terugkeerden om eventueel nog laatste kostbaarheden te redden, stelden ze vast dat het reeds op vijf of zes plaatsen brandde en dat niemand nog de moeite deed – zoals zij in al de weken daarvoor wél hadden gedaan – om het vuur te blussen. De dagen erna zou een groot deel van het historische centrum straat na straat uitbranden.

... Ook dat leren ons de luchtfoto's van de stad.

EEN MILITAIRE OPLOSSING

Deze oorlog moet ook totaal worden genoemd, omdat er in die dagen voor gekozen werd om (voortaan) alles militaire te beslechten. Toen generaal Smith-Dorrien, bevelhebber van het Britse *Second Army*, op 27 april voorstelde om het Britse korps terug te trekken tot aan de GHQ-line, een smalle Franse verdedigingslijn dicht bij de stad, werd hij prompt de laan uitgestuurd. Toen de slag een maand later zogenaamd ophield, met inmiddels Plumer als de vervanger van Smith-Dorrien, was het Britse leger ruim 10,000 doden rijker, en was de bereikte positie op zijn verst minder dan een kilometer van de bewuste GHQ-line verwijderd. 10 doden per niet-verloren meter, of hoe totaal kan een oorlog worden?

Nog totaler... Toen bleek dat in alle legers, bij de Fransen, de Britten en de Belgen, veel soldaten de neiging hadden om weg te lopen bij een gasaanval, omdat er (nog) geen afdoende bescherming was, besloot elk van die legers om ook dat probleem 'totaal' aan te pakken: d.w.z. via de militaire discipline. Een gasaanval mocht geen probleem meer opleveren, omdat het voortaan verboden zou zijn om weg te lopen... In elk leger werden daartoe voorbeelden gesteld: d.w.z. zowel mensen geëxecuteerd als anderen gehonoreerd als helden. Tot zelfs binnen dezelfde eenheid toe, zoals bijvoorbeeld in het *2nd Bn Lancashire Fusiliers*, waar *Pte. Lynn* postuum het *Victoria Cross* kreeg, en *Pte. Herbert Chase* een kogel uit eigen rangen.

In het Franse leger weten we van minstens één standrechtelijke executie in Brielen (Raoul Heurtault, soldat *2e cl., 21e Cie 268e RI*, Brielen; 26/05/1915, omdat hij op 24 mei geweigerd had naar de loopgraven te gaan). In het Belgische leger werden in de 6de Legerafdeling twee voorbeelden gesteld. Het was deze divisie die meteen vanaf 22 april 1915 betrokken was in de Duitse aanvallen. De karabiniers Paul / Jean Vandenbosch en Henri Reyns, die beiden getuigden dat ze schrik hadden, zouden de laatste voorbeeldexecuties van het Belgische leger worden. Nadien werden alleen nog doodstraffen uitgevoerd voor moord of doodslag.

Op de dag waarop *Pte. Chase* wegliep voor het gas, werd in de 4de Britse divisie nog meer *friendly fire* afgevuurd: in het *2nd Bn Royal Irish Regiment*, het bataljon dat voor de hiervoor genoemde *Lancashire Fusiliers* stond, sneuvelden 73 leden. De mannen waren al uitgerust met de nog zeer primitieve gasmaskers die heel snel gesatureerd raakten met het chloor en telkens opnieuw dienden te worden ondergedompeld in een oplossing met sodiumbicarbonaat dat als antistof diende. Bij het overtrekken van de gaswolk brak paniek uit onder één van de vier compagnies van het *Royal Irish*. In zijn rapport schreef Brigadier General Anley, CO van de *12th Brigade*: “de bevelhebber van het *2nd Lancashire Fusiliers*, die in de tweede lijn stonden, zagen hoe grote groepen mannen van het *Royal Irish Regiment* en van een regiment van de *10de Brigade*, bij *Shell Trap Farm* terugvielen zonder hun geweer. In de hoop om deze terugtrekking te stoppen opende het peloton van het hoofdkwartier van de *Lancashire Fusiliers* het vuur op deze mannen, maar dat had niet veel effect...”

Hij vervolgt: “ik kan niet zeggen waarom er zo haastig werd teruggetrokken door de *Royal Irish*, omdat geen van de officieren die in de frontlijn stonden nu hier is.” De eufemistische doublespeak van de generaal zal u niet ontgaan zijn. En hij voegt eraan toe: “het bataljon heeft slechts recentelijk onze Brigade vervoegd.”

Wellicht was het andere bataljon (uit de *10de Brigade*) het *1st/7th Argyll & Sutherland Highlanders*, dat rapporteerde dat ongeveer 200 mannen onder de gaswolk de loopgraven dienden te verlaten. Ook zij waren nieuw in de divisie. Bij de *Dublin Fusiliers*, iets meer in de richting van de Pilkem Ridge, werd ondanks de gaswolk wel standgehouden, vrijwel tot de laatste man. Slechts één officier en 20 mannen zonder verwonding werden in de namiddag afgelost. De rest was gewond, of vermist, of gedood: 173 Dubs vonden de dood zegt ons de Namenlijst.

Een verklaring lijkt niet ver te zoeken...

DE MODERNITEIT INGESCHOTEN

Hoe verschrikkelijk dergelijke rapporten ook zijn, vanop onze honderd jaar afstand kijkend naar 1915, vinden we misschien echter de grootste reden om te zeggen dat de Tweede Slag bij Ieper deze regio de moderniteit heeft ingeschoten, in het tweede deel van de tentoonstelling.

In het lot van de 51 kasteeldomeinen die er kort worden voorgesteld, ligt de echte tragedie van de moderne, totale oorlog opgeslagen. De grandeur, de esthetica van de kasteeldomeinen behoorden finaal tot een tijd van vroeger, die ophield met de aankomst van de oorlog in de kasteeldomeinen. Gedaan met de 19de eeuw – op naar de korte en gewelddadige 20ste.

Of zoals Alfred Richard Meyer het – modernistisch – opschreef bij Polderhoek: Polderhoeker Morgen (für Toni Schwabe)

Ochtend Polderhoek (voor Toni Schwabe)

*De ochtend kleurt blauw. Een merel slaat aan, koeien loeien.
Langzaam ontwaakt kasteel Polderhoek.*

*Maar nog zwaaien de witte luiken niet open
Dauwdruppels spelen in de coniferen.*

*Zo pas tegen tien kan men
De kasteelvrouw langzaam door het park zien gaan.*

*Ze blijft staan in het licht van een Malmaison-roos
Morgenrood tegen een Sèvres-apotheose.*

*Een andere ochtend kleurt blauw. Een autoclaxon. Nog niet eens
halfvier.*

Van Veldhoek naar Polderhoek huppelt een paard en een onderofficier.

*Het uur van de aanval. Langzaam van de trap
Komen de heren van de staf.*

*“Mogge!”. Naar de observatiepost.
De auto in. Gehandschoeide hand*

Tegen veldgraauwe muts.

Hoog in de lucht zingt de fabel van het Britse kustgeschut.

RELICTEN VAN EEN VERLOREN ERFGOED

En dat laat geen porseleinen spaander heel van kasteel Polderhoek. *Rasiert*, maar dan zijn we al twee jaar later, in september 1917. *Rasiert, erased, rasé*, zoals het ook nog ruim 35 andere kasteeldomeinen in de zuidelijke Westhoek is vergaan. De oorlogsschade ten spijt zouden nadien van die 35 maar 18 kastelen min of meer worden heropgebouwd, meestal anders, naast 9 andere die werden hersteld. 17 kasteeldomeinen zijn helemaal niet meer teruggekeerd. Hun tijd was om, zoveel is duidelijk.

En hun tijd was om, omdat dit soort bevoorrecht arcadia door deze – ik zeg het sarcastisch – ‘democratische’ oorlog op de knieën werd gedwongen. Wat restte diende zich te buigen naar het nieuwe utilitarisme van onze tijd. Met uitzondering van een vijftal domeinen, verschoof voor alle kastelen de functie. Vandaag vinden we op de vooroorlogse domeinen landbouwexploitatie, bosgebied, privéwoning met gedeeltelijke of volledige verkaveling, gastenverblijven, een zorgcentrum, een watertoren, een klooster, een golfclub, een pretpark. In een aantal domeinen zijn de sporen van de oorlog nog zeer aanwezig, hetzij als oorlogsrelict, hetzij als begraafplaatsen.

De voetafdruk van de kasteeldomeinen, die zo bepalend waren in het coulissenlandschap van deze streek, die zoveel hoekjes en kantjes en torentjes en folies en bijgebouwtjes te bieden hadden, dat de loopgravenoorlog er zich naar believen in kon vestigen, is nog wel aanwezig in het landschap, vaak nog meer dan je zou denken. De impact - sociaal, cultureel – is ook nog aanwezig in het museum, in het archief, of bij families, of in verhalen. Het zijn relictten van een erfgoed dat verloren is gegaan. Is erfgoed dat verdwenen is, nog erfgoed? Als het niet zo zou zijn, dan hebben wij hier in het IFFM, maar weinig meer te zoeken. Het is het zeker, op voorwaarde dat over die verdwijning en de

diepere betekenis daarvan wordt bericht. Dat is wat deze tentoonstelling probeert te doen. En dat is, tot besluit, wat Edmund Blunden al wist toen hij eind juli 1917 in Vlamertinge aan het kasteel Du Parc voorbij kwam.

Vlamertinghe (Passing the Château, July 1917)

“And all her silken flanks with garlands drest” –
But we are coming to the sacrifice.
Must those have flowers who are not yet gone West?
May those have flowers who live with death and lice?

Vlamertinge (Voorbijgaand aan het kasteel juli 1917)

“En al haar zijden flanken met bloemen omkranst” –
Terwijl wij ten offer trekken.
Moeten zij bloemen krijgen die nog niet zijn ontslapen?
Mogen zij bloemen hebben die leven met dood en luizen?
Dit moet de bloemen-rijkste plek zijn
Die de aarde toe kan staan; de koninklijke trekken
Van dit fiere landhuis verlenen gratie aan gratie,
Ondanks de brutale kanonnen die ten hemel huilen.
Het gouden licht van franke madelieven
Het roze en wit van overvloedige rozen –
Zo’n vrolijk tapijt! Klaprozen een miljoen,
Zo damast, zo vermiljoen!
Maar als je ’t mij vraagt, maat, dan is de kleur
Niet goed gekozen: dit rood had offer moeten zijn.

Het doffe rood van de moderne, de totale oorlog.

Piet Chielens

MCCRAE'S GEDICHT, 100 JAAR LATER

Ter gelegenheid van de herdenking van 100 jaar "In Flanders Fields" van John McCrae – hij schreef zijn gedicht op 4 mei 1915 – werd een rechtstreekse straalverbinding gelegd tussen de Lakenhallen van Ieper en de geboortestad van de dichter, Guelph in Canada. Schepen Verschoore bracht een boodschap voor de inwoners van Guelph.

Beste inwoners van Guelph, 6 uur en bijna 6.000 km van ons verwijderd.

Twee kilometer ten noorden van de Lakenhallen waarin we ons nu bevinden, ligt de site van Essex Farm. Ze bestaat uit een militaire begraafplaats, een hoge kanaaldijk met een monument, en betonnen constructies in de steile wand van die dijk. Het pad er naartoe heet *John McCraepad*. Als je er 's avonds komt is het er stil. Overdag komen er bezoekers uit vele landen, veel scholieren en groepjes toeristen, maar ook mensen uit de buurt. Een klein monument van de *Historic Sites and Monuments of Canada*, langs het pad, zegt dat hier uw stadsgenoot, luitenant-kolonel John McCrae, zijn gedicht *In Flanders Fields* schreef. Op de bronzen plaat staat het gedicht zelfs genoteerd in zijn eigen handschrift. Aan de hoofdweg staat al een ouder monument dat eveneens naar deze dag en dit gedicht verwijst. In de zomer zie je er in de omgeving ook enkele of meer klaprozen, *poppies*, zoals jullie zeggen. Dit jaar heb ik er nog geen gezien, het is wat lang koud gebleven. Maar in de stad zie je de papieren versie van de poppy en andere varianten op vele manieren en alle dagen van het jaar: op de kragen van de jassen bij de Menenpoort, in het logo van ons museum, als dasspeld of als sieraad voor de dames. De titel van zijn gedicht is de naam van dit museum geworden, en het begrip "Flanders Fields" staat voor ongeveer alles wat de Eerste Wereldoorlog hier aan het front in West-Vlaanderen heeft achtergelaten. Nee, hier in Ieper kunnen we John McCrae, uw beroemde stadsgenoot, maar moeilijk vergeten. Ieper wil dat ook niet. Deze stad, waarvan John McCrae vanuit zijn hulppost een tekening van het toen al gehavende silhouet maakte, werd later helemaal vernietigd. Bij de wapenstilstand van 1918 stonden nog nauwelijks enkele muren recht. Bij de wederopbouw, vanaf de laatste staande steen, bouwden onze voorouders zowel hun eigen woon- en werkomgeving op, als ook de herdenking van meer dan een half miljoen militaire slachtoffers die rondom deze stad vielen. En die herinnering blijft. Ieper is vandaag een fundamenteel andere stad dan honderd jaar geleden. Het is een stad die voortaan weet wat het is om belaagd en vernietigd te worden, wat het is om bevrijd te worden, om een nieuwe kans te krijgen en opnieuw een plaats in te nemen in de wereld. Die plaats wordt geïnspireerd door een plicht om, samen met bezoekers van over de hele wereld, ook uit uw stad en deel van de wereld, de herinnering aan wat gebeurde in stand te houden, en om van daaruit mee te werken

aan een wereld waarin dit soort verschrikkelijke gebeurtenissen steeds minder mogelijk wordt.

Ik werd daarnet, zoals u, denk ik, ontroerd door de muziek die nieuw bij de woorden van John McCrae werd geschreven en gezongen, en door de gedichten uit het verleden, daaromheen. Ik ben blij dat een geboren Ieperling hiervoor kon zorgen. Maar even belangrijk en even ontroerend zijn de woorden uit het heden, waarvan de dichter bescheiden maar terecht zegt, dat het niet zijn woorden zijn, maar die van de mensen die vandaag lijden. Net zoals John McCrae dat honderd jaar geleden ook deed: zijn woorden ten dienste stellen van zij die toen leden: "*wij zijn de doden, kort geleden nog leefden wij, (...) beminden wij en werden bemind. En nu liggen wij in Flanders Fields.*"

Beste burgers van Guelph, wij zullen de woorden van uw beroemde stadsgenoot niet vergeten. Ze zullen ons blijven inspireren om ons als stad verder in te zetten voor een betere, dat wil zeggen een meer vreedevolle wereld. We zullen er samen met alle andere instanties die daarvoor verantwoordelijk zijn, over blijven waken, dat zijn naam ook voor volgende generaties kan blijven voortleven. Het ga u goed, en als u zelf ooit naar Flanders Fields komt, vergeet dan niet te zeggen waar u vandaan bent.

Jef Verschoore

ARTIST-IN-RESIDENCE

MEHDI-GEORGES LAHLOU GRANAATAPPELWERPER EERSTE KLASSE

Vanaf 8 juli kom je als bezoeker van het In Flanders Fields Museum op een bepaald moment oog in oog te staan met grenadier Mehdi-Georges Lahlou. Deze jonge Frans-Marokkaanse veelzijdige kunstenaar (°1983) heeft zichzelf in knalrode buste weergegeven, zijn hoofd overwoekerd door knalrode granaatappels. Je kan er niet naast kijken. Wie aandachtig toekijkt, komt gemakkelijk uit op de associaties die geleid hebben tot dit kunstwerk. Deze buste is een van de drie werken van deze *artist-in-residence*. Deze werken hebben op hun beurt geleid tot deze reeks associaties die ze bij mij hebben opgeroepen.

WANNEER BEGINT EEN OORLOG?

Begint een oorlog op het moment dat een groep of land de oorlog verklaart aan een ander? Begint een oorlog op het moment dat iemand een ander neerknalt omdat hij of zij tot het 'andere kamp' behoort? Begint een oorlog op het moment dat mensen opgevoerd worden als bedreiging voor de eigen zekerheid (zekerheid van werk, inkomen, welzijn, gezondheid, overtuiging, geloof,...)? Begint een oorlog op het moment dat een mooie voedzame vrucht de naam wordt van een dood zaaiend wapen? Voor Viktor Klemperer vormde het taalbederf door het opkomende nazisme zeker de opstap naar verder geweld en uiteindelijk naar WO II. De grenadier Mehdi-Georges toont ons hier een staaltje van taalcorruptie die teruggaat tot voor WO I. Hij presenteert zichzelf als soldaat-granaatwerper. Of houdt hij ons een spiegel voor?

HOE VERLEID JETOT DE DOOD?

Mensen, dieren en planten verschillen niet zo veel van elkaar als het gaat om het verleiden: kleuren en geuren spelen vaak de hoofdrol. Parfums en aroma's moeten mogelijke partners lokken of vijanden afschrikken. Kleurige tooi of kledij willen gezien worden. Begin juli meldde de krant een wetenschappelijke studie over hoe bloemen geuren produceren. Heel wat bloemen geuren vooral sterk 's avonds. Het schijnt dat ze een hele dag werk hebben aan de aanmaak van die geuren. Heel die voorbereiding om dan hun slag te slaan. Zoals de Duitsers intens werkten om in de

late namiddag van 22 april 1915 dan hun slag te slaan. Hun parfum van de dood lieten ze waaien over de frontzone ten noordoosten van Ieper. Kleuren en geuren die verleiden hebben tot de dood. Wie zich onbeschermd blootstelt aan geuren weet niet altijd waar hij uitkomt. De video-installatie van Mehdi-Georges is in die zin indrukwekkend omdat ze ons meezuigt in dat experiment: wat doen de aroma's van kurkuma, gember, henna en kaneel als ze je voluit overvallen? Wat zouden die zouaven en andere soldaten hebben ervaren terwijl ze ongewild geschiedenis schreven in dat andere geuren-experiment? Hoe reageren wij als we blootgesteld worden aan ongekende geuren en kleuren, aan ons vreemde mensen en ideeën? Mehdi-Georges nodigt ons hier uit te blijven staan en het – even – uit te houden in een andere wereld, bij elementen waar we geen vat op hebben, overgeleverd aan wat komt aangewaaid. Voor ons, haastige en berekenende Westerse mensen die graag alles onder controle hebben is dit al geen geringe uitdaging.

WELKE OORLOG HERDENK JE?

Na de oorlog werd er op velerlei wijzen vorm gegeven aan de herdenking van de oorlog: standbeelden, schilderijen, boeken en ook glasramen. Deze laatste kregen een plaats in de publieke ruimte bij uitstek: de kerk of het stadhuis. Het derde werk dat Mehdi-Georges heeft gerealiseerd is ook een glasraam, een wel heel bijzonder. Het is ongewoon omdat dit het enige werk is dat expliciet refereert naar WO I. Dit kunstwerk is een palimpsest

waar de ene laag de andere overschrijft en toch het onderliggende verhaal laat meespreken. De islamitische roots via de vader van Mehdi zien we in de achtpuntige stervorm; de katholieke wortels via zijn moeder in de gotische glasraamtekening met half uitgewerkte bisschoppen, de Marokkaanse betrokkenheid met de foto's van Noord-Afrikaanse WO I-soldaten. Maar wat mij het meest intrigeert is het ontbreken van alle kleur: alles is zwart-wit en de tussentinten grijs.

Herdenkingen van welke oorlog dan ook zeggen even veel, zo niet meer, over diegenen die herdenken dan over wat herdacht wordt. Her-denken, opnieuw denken, altijd weer een betekenis formuleren over het verleden van een altijd ander heden. Mehdi-Georges herdenkt de Grote Oorlog vanuit zijn persoonlijke verhaal en stelt zo ook de vraag: welke oorlog herdenk jij, bezoeker aan het IFF-museum? En is het verhaal van die oorlog een zwart-wit verhaal of bevat het kleur en nuances? Welk glasraam en in welke vorm en met welke kleuren zou jij, die geïnteresseerd bent in WO I, maken?

WANNEER EINDIGT DE OORLOG?

Zoals je merkt brachten de werken van Mehdi-Georges bij mij een keten aan associaties op gang. Bij elke bezoeker aan de Vlaamse velden en aan het IFF-museum komt de vraag wel eens op: wat betekent die Grote Oorlog nog honderd jaar na datum? Als vrijwilliger-catalograaf in het kenniscentrum zie ik elke week weer nieuwe uitgaven met altijd weer andere invalshoeken, de ene wat origineler dan de andere. Stopt in die zin deze oorlog dan nooit? En toch blijf ik soms op mijn honger zitten. Wat in het werk van Mehdi-Georges heel vaak ook aan bod komt, maar niet gethematiseerd is in zijn werken voor IFF, is het in vraag stellen van de man-vrouw-beelden. In de voorbije vijf jaar heb ik slechts een 4 of 5 keer een uitgave in handen gekregen waar ook dit aspect werd behandeld. De oud-strijders-helden werden als moedige mannen verbeeld, maar voelden ze zich ook zo? Hoe voelden ze zich als ze een soldaat in niemandsland hoorden wenen om zijn moeder? Wat maakten de barre leefomstandigheden los aan hunkering naar vriendschap en nabijheid midden de dreiging 24u op 24? En als homo vraag ik mij ook af: hoe beleefden homoseksuele soldaten hun leven: hoe gelijkend en toch verschillend van medesoldaten? Feministen en de vrouwenbeweging toonden al heel vaak hoe WO I een verandering in gang zette rond de maatschappelijke positie van de vrouw. De kunstwereld bestudeerde al uitvoerig hoe de oorlog de kunstbeleving heeft beïnvloed. De geopolitieke gevolgen zijn vaak aangetoond. Maar hoe het beeld van de mannelijkheid door die Grote Oorlog is beïnvloed heb ik dus nog maar zelden bestudeerd gezien. En zo kan die oorlog blijven duren.

Mehdi, u bent niet alleen een grenadier eerste klasse, maar ook een artiest die geen uitdaging uit de weg gaat. Doorheen uw artistieke ingrepen krijgt uw eigen verhaal betekenis voor velen en ik hoop dat vele bezoekers van IFF ook hun eigen associatiereeksen mogen maken bij uw werken.

Frederik Tack

Stagiair in het museum

EEN DANKBARE TERUGBLIK

De Nieuw-Zeelandse Margaret Harris was hier tijdelijk – gedurende drie maanden – als stagiair tewerkgesteld in het Kenniscentrum van het In Flanders Fields Museum. Daarbij kreeg zij steun van het Koen Kochfonds. Onlangs beëindigde ze deze stageperiode en vertrouwde enkele herinneringen aan het papier toe.

In about October of 2014, there happened to be a dinner held in Melbourne Australia. This dinner was for the members of the Monash University “Anzac Project,” and the head of that effort, Professor Bruce Scates was back home from Europe. With his customary gentle enthusiasm, Professor Scates spoke at length to the table about the wonderful museum and people he had visited in Ieper, Belgium.

This museum was the In Flanders Fields Museum, and this was the conversation which prompted Professor Scates to action. The next week he proposed that Monash send the very luckiest of all his PhD candidates to Ieper; I was that student. It was intended that the PhD student would be taken under the wings of the staff and Friends of the museum, to learn about life “at the coal-face” of commemorative and historical public engagement.

As I write this, it is now June 2015. I have spent roughly two-and-a-half months learning as fast and as much as possible. I could stay a dozen years and never learn everything this museum has to teach a student. The lessons range from the conceptual goals, strategies, and intricacies of a first-class museum, to the technical and ad hoc projects which form much of its ongoing work. I have helped move objects from lenders, spell-check already perfect English, and research New Zealanders and Australians as they pass through the area. My thesis is now several dozen ideas and concepts the richer, as well as more sound; the research opportunities I was able to grab while staying here have been beyond price.

The most personally rewarding work, however, was the few times I was gifted the opportunity to help those New Zealanders and Australians who came into the Research Centre. Although these people were mostly seeking to find information on their relatives, their presence was the opportunity to help them discover connections between these people and these places. The museum had already shown me the links between our home and yours.

The trick became to reproduce it in turn. If I am proudest of any of my work here, it has been when I succeeded, and was allowed to watch those New Zealanders and Australians return to the museum with new eyes – eyes open to the transnational and the human messages that underlie many of the exhibitions.

During the months I was lucky enough to be at the museum, the slow and quiet work of the Friends was unceasing. Endless photos have been scanned, the Name’s List has been listed and referenced, and the catalogue has been updated. This work forms the backbone of the largest projects being undertaken at the museum. More than that though, the Friends were unbelievably welcoming. This kindness was extraordinary – especially to a student who speaks no Flemish, and with a New Zealand English accent that could charitably be described as ‘authentic’. If I did not get to thank you personally for this kindness before I left the museum – I can only apologize. Perhaps one day I might deliver these thanks in person when you visit New Zealand (- visiting New Zealand is obviously far better than visiting Australia.)

I must especially thank the board of the Koen Koch fund for financially allowing me the opportunity to travel here. We grateful interns who were supported by the fund – including myself – gained tremendously from the opportunities provided by this initiative. Although it seems unfair to name single individuals, I must also especially thank Hendrik for his patience and efforts at getting us interns out into the field, and our “boots onto the ground” at important Great War-related sites across the region.

I sincerely thank the museum; by this I mean that I sincerely thank the people who are the heart of that museum; it was a privilege to have been the recipient of the particularly gracious Belgian form of hospitality. I could not be prouder to have been an intern here in Ieper, nor more proud of the work that the Friends do at the museum.

Margaret Harris

H I S T O R I E S

HET SCHRIKKELIJKE JAAR 14 *...of hoe de oorlog begon in een klein Brabants dorp*

Zaterdag 1 augustus 1914, overal luiden de klokken en gaan veldwachters op de deuren kloppen.

De dienstplichtige mannen moeten zich meteen bij hun regiment melden.

Lezers van De Thienenaar krijgen op de eerste bladzijde van de krant het onrustwekkende bericht.

Mobilisatie van het Leger / Mobilisation de l'Armée. Mededeling van de commandant van het gendarmeriedistrict Bourguignon: de militairen met klein verlof, met bepaald verlof en met onbepaald verlof zijn weer onder de wapens geroepen.

Wie niet op tijd bij zijn korps is, zal worden aangehouden.

De wederopgeroepen manschappen vernemen dat zij voor hun aankomst in het depot

of bij het korps geen voedsel zullen ontvangen, zij moeten zichzelf van levensmiddelen voorzien.

Zadel- en trekpaarden worden opgevorderd en moeten op de nog bekend te maken dagen geleverd worden.

DIE KOMT NIET NAAR HIER, DIE OORLOG

Oorlog? Wie had dat gedacht. Het leven kabbelt immers verder na die aanslag daar ergens in Bosnië. Toegegeven, het katholieke blad *De Werker* spreekt onder de titel 'Politieke Gruwel' zijn afschuw uit over de moord op de zeer gelovige aartsheer. Voor het liberale *De Thienenaar* is de aanslag geen spatje inkt waard. Het leven gaat immers toch gewoon verder. Koningen, keizers, diplomaten zijn de minste zorg van de mensen in de zomer van 1914. De beroeringen tussen de grootmachten zijn ver weg. Het is een goede zomer en de oogst staat op het veld. Vooruitzien is de boodschap want het vee moet ook in de winter eten.

Er wordt gekocht en verkocht. De kranten bulken van de mededelingen over de landelijke gemeenten. Ook in Glabbeek en de dorpen errond vallen goede zaken te doen.

Hooiwas en nabeet te Capellen wordt ter herberge van Wwe Swillen, Tramstatie te Capellen, verkocht: den hooiwas van 3 weiden toebehoorende aan den heer Fr. Moesemans; den hooiwas van eene weide toebehoorende aan mevrouw weduwe Pauwels van OLV Tielt; den nabeet dezer weiden

Openbare verkoop van schoonen hooiwas op dijnsdag 23 juni om 1 uur in de nanoen, te Attenrode ter herberge gehouden door den heer Raymond Goedhuys, openbaar verkoopen wegens mijnheer Baron Karl de Turck de Kersbeek, burgemeester en grondeigenaar, wonende te Attenrode-Wever. de schoone hooiwas op omtrent

9 hectaren weide en boomgaard voor en achter het kasteel van den heer verzoeker.

Op donderdag 2 juli wordt in de herberg van Eug. Dewil in Neerlinter Heyde overgegaan tot de openbare verkoop van 17 aren tarwe onder de Breedestraat aan het huis van Jos. Ladang in Bunsbeek; 17 aren koren onder de Breedestraat aan het huis Christiaens in Bunsbeek; 16 aren koren onder Bunsbeek ter plaatse Heydeboschveld; 26 aren koren onder Bunsbeek in de Breedestraat dicht aan het huis van Aug. Winnen; 18 aren tarwe onder het Rhodenveld

Als er dan toch voorpaginanieuws is, betreft het de nabije omgeving. In Tienen doen 28 vreemdelingen – overlaten uit de omliggende dorpen natuurlijk – tijdens de kermis tegen blinde muren en hoge poorten hun "klein commissieken". Meer dan de helft kan dankzij getuigen bewijzen dat ze meer dan een half uur naar een "pissijn" gezocht hebben. Monsieur Durand, bankier in Brussel, moet in Kumtich met zijn automobiel een kar vermijden en komt in botsing met een andere kar en met een kruiwagen. Marie Demedts, die met hem een ritje maakt, loopt een schedelbreuk op en overlijdt enkele uren later. Een werkmans valt van een ladder en is aan het hoofd gewond. Een fanfare is de steenweg opgestapt om een serenade te brengen aan een gedecoreerde.

Was het tonneken te groot of het bier te straf? 't Is moeilijk te weten, doch na de uitputting dezès viel iedere muzikant aan 't

spelen wat hem door het brein kwam, met volle longen. Speelden zij misschien het nationaal lied van de Laplanders?

Zo gaat het leven in die zomer van 1914. Niet zorgeloos maar eenvoudig. Niemand die eraan denkt dat het snel oorlog zal worden. In elk geval zijn de kranten en hun lezers zich van geen kwaad bewust. Ver van de steden, op het platteland, hoort de internationale politiek tot een andere wereld.

KOMT DIETOT BIJ ONS, DIE OORLOG?

Maar dat alles verandert snel na die 1ste augustus wanneer de dienstplichtigen uit hun bed gebeld worden. De kranten houden er stilaan rekening mee dat het geweld buiten de Balkan zal uitdijen. Zal de oorlog beperkt blijven, vraagt *De Thienenaar* zich af. Het lijkt van niet want Rusland zal Servië steunen. “De mobielmaking zijner troepen” om Oostenrijk aan te vallen is al begonnen, klinkt het. “En dan zal “onmiddellijk Duitsland zijn bondgenoot Oostenrijk ter hulp komen en dan zal Frankrijk in den dans springen om Duitsland te bevechten en Rusland terzijde te staan”.

Het lijkt alsof de journalisten een glazen bol hebben. Vier dagen na de mobilisatie steken Duitse troepen de grens met België over. In Visé vallen de eerste burgerdoden. Maar de kranten sturen vooral geruststellende berichten de wereld in. Als we ze mogen geloven zullen de Belgische troepen de Duitsers snel het land uitjagen. Ook *De Thienenaar* en *De Werker* bieden tegen elkaar op in heldhaftig patriotisme. Bij Libramont zijn 15.000 Duitsers gedood! Alsof dit nog niet overdreven genoeg is, melden de kranten dat bij Barchon de Duitse lijken tot anderhalve meter opgestapeld liggen. De forten van Luik zijn intact en als de Belgen het niet alleen kunnen, zullen de Fransen, Russen en Engelsen de Belgen snel komen steunen. Er bestaat geen twijfel dat de Belgen alle Duitse plannen verijdeld hebben en de eindzege zullen behalen. Overigens weerleggen alle kranten met klem dat de burgerbevolking op de Duitse soldaten heeft geschoten.

Zal hij naar hier komen? Neen, zo schreeuwen de gazetten en wie anders kan het weten? En voor een keer zijn ze het roerend eens. Maar bovenal moeten de mensen gerustgesteld worden. *De Werker* schrijft hoe de Duitsers Verviers zijn binnengedrongen en de inwoners hun met witte vaandels tegemoet wandelden. Niemand werd een haar gekrenkt. Maar wie tussen de regels leest, weet beter en het ziet er niet goed uit.

De troepenbewegingen, allerlei valsche en angstwekkende geruchten, hebben ons Belgisch volk bijna het hoofd doen verliezen... 't Is een fout. Dat eenieder zijne kalmte houde: de toestand is bedenkelijk maar men moet hem niet tragiek maken...

De vreugdekreten over de Belgische successen kunnen het dreigende gevaar niet verhullen. Alle burgemeesters waarschuwen in opdracht van de hogere overheid via de kranten hun bevolking: “Er zullen Duitse gekwetsten en gevangenen aankomen. Behoud uw waardigheid en kalmte, toon respect voor de oorlogswetten. Elke manifestatie tegen een Duitser kan een voorwendsel tot wraak zijn die de ondergang van stad en dorp zou kunnen veroorzaken. Pleeg geen gewelddaden op vreemde personen. Ouders moeten hun kinderen binnenhouden want zij kunnen zaken doen tegen de Duitsers die de hele bevolking doen lijden.”

EN DAN, PLOTS IS HIJ DAAR, DIE OORLOG.

Zelfs wanneer de oorlog vlakbij komt, moet het geloof in een Belgische overwinning overeind worden gehouden. *De Thienenaar* heeft het op 15 augustus over het verslagen Duitse leger bij Halen. Drie vijfde van de troepen is uitgeschakeld en meerdere mitrailleurs zijn buitgemaakt, juicht de journalist van dienst. Hoe anders was de werkelijkheid! Drie dagen na de euforie wordt alle hoop aan diggelen geslagen.

“Dinsdag 18 augustus ...”, zo noteerde pastoor Ponsaerts van Zuurbemde na de oorlog in zijn verslag voor kardinaal Mercier.

... alreeds in den voormiddag kwamen vluchtelingen uit Geetbets – Ransberg – Hoeleden en andere dorpen ons verwittigen dat hunne huis onveilig wierd, en tal van parochianen met voituur of kar verlieten hun woning, meenemende wat zij zoal konden. In dezelfde namiddag trekken duizenden troepen langs de Hoeledense steenweg, naar de richting van Glabbeek. ...

Ook in Glabbeek begint diezelfde 18de augustus terwijl op de Schaffelberg hard gevochten wordt een bijna onophoudelijke stroom mensen met pak en zak geladen door te komen. “... 't was een doortrekken van mans, vrouwen, kindren d'een te voet d'ander met kar, met wagen, peerden, koeien alle soorten van gespan, alles was in de mars”, noteert de pastoor.

Eene groote menigte had ook bezit genomen van de pastorij. De boomgaard zat vol beesten der inwoners. Op eens klonk het: zij zijn daar, en inderdaad rond 6 uren verschijnt de eerste Pruis per velo, welhaast gevolgd door bendes Uhlanen te peerd, daarop kanonnen en voetvolk. Dit alles rolt den Suerbempsche berg af, gelijk den donder.

Dan gaat het snel, amper is de eerste Duitse soldaat gemeld of het dorp wordt ingenomen.

Op eenige minuten tijd is de staat [sic] van aan den steenweg tot aan de pastorij vol duitsche soldaten, overal ziet men er, die te voet die te peerd, die per velo, allen rondzoekende of er geen belgische soldaten verstoken zijn.

Ter hoogte van de pastorie plaatsen de Duitse troepen twee kanonnen en beschieten Kapellen. Tien minuten later staan huizen en stallen in brand. Na de oorlog getuigen meerdere inwoners over wat er gebeurde. Richard Simons vertelt hoe de Duitsers de Vossenberg onder vuur namen.

Alzoo is mijne woning met peerdenstal in brand geschoten geweest: mijn ganschen inboedel werd verbrand. Mijne schuur en een ander huis in de buurt gelegen en mij toevoerende, zijn door de granaten erg beschadigd geweest.

Het is een waar drama dat zich afspeelt op de Vossenberg. Albert Nijs verliest zijn schuur en stal: de hele oogst kapot en drie koeien dood. Prosper Vanhellemont, Richard Simons en Joseph Hermans verliezen hun schuren, stallen en alles wat er zich in bevindt. De molen van Anastasia Vandestukken blijft smeulend achter.

De 75 jaar oude pastoor van Kapellen, Henri Van den Maegdenbergh, noteert later ook hoe burgers gedood worden in zijn parochie.

De invallende Duitse soldaten hebben te Capellen den 18 augustus rond 8 ure 's avonds Ernest Arnauts, te Glabbeek wonende, in den boomgaard van Bruno Oversteijns, doodgeschoten. Hij was van Glabbeek naar Capellen gevlucht, menende hier in veiligheid te zijn. Zoo werd ook Bertilia Rondas van Suerbempde bij Theophile Schotsmans in den hof doodgeschoten. Zij was insgelijks gevlucht voor de duitse soldaten. Eene jonge dochter van Miscom hieërwaerts gevlucht, is nabij het huis van Remi Vanwinckle geschoten en gekwetscht geweest. Zij sukkelde dan voort naar Miscom op, werd door personen van Miscom herkend die haar voort hielpen. Te Suerbempde op den berg moesten ze haar in een huis binnendragen en ze stierf kort daarna.

Ondertussen is de strijd op de Schaffelberg uitgewoed en stoten de Duitse troepen door, richting Bunsbeek. Pastoor Segers van de Quirinusparochie betreurt hoe de mensen die op de vlucht sloegen recht in de armen van de Duitsers zijn gelopen.

Op 18 augustus zijn bijna al de inwoners gevlucht voor den inval van den vijand, velen hebben het hun beklagd, zij kwamen uit bij Duitse soldaten, kogels vlogen langs hun ooren. Eene vrouw, echtgenote Rosa Denruyter, heeft eene kogel in het lijf gekregen, en die steekt er nog in.

Maar het ergste moet nog komen. De volgende dag, 19 augustus, begint de Duitse terreur pas echt. Zijn de Belgen nu weg of vechten ze verder? Zijn er burgers verschanst die de Duitsers

onder vuur namen? Het is onwaarschijnlijk en een onverdachte bron lijkt dat te bevestigen. Reservesoldaat Knuss vocht mee op de Schaffelberg en bivakkeerde in de buurt. Vroeg in de ochtend na de slag kreeg hij opdracht op zoek te gaan naar Belgen. Heute früh durchsuchten wir einen kleinen Wald ...

Vroeg in de morgen [van 19 augustus] doorzochten wij een klein bos waar Belgen zich verstopt zouden hebben. Maar we vonden er geen. Aan de rand van het bos vonden wij een schrijnend tafereel. Meerdere gezinnen waren met hun kinderen en hun hebben en houden gevlucht. Een oude vrouw op twee krukken mankt nog even mee. Een jonge moeder draagt haar nog zogend kind in de arm. Snikkend drukt ze haar kleine schat tegen de borst aan. De kleine jongens steken wenend hun handen omhoog om te laten zien dat ze ongevaarlijk zijn.

Het is een droef tafereel. Als Knuss al mededogen toont, doen zijn makers dat zeker niet. Een inwoner van Amsterdam reist in november door België en verzamelt getuigenissen die later in *De Telegraaf* verschijnen. De krant wil zijn naam niet voluit noemen maar verzekert dat alles goed gedocumenteerd is. Daar lezen we wat er in Bunsbeek gebeurde:

Op 19 augustus zijn 5 burgers door de Duitse soldaten door den kop geschoten, en ter plaatse begraven, maar twee dagen daarna ontgraven en te samen in eenen put op het kerkhof begraven, nadat de voorgeschreven gebeden bij de begrafenis waren gezegd. Het waren Edouard Degroot, Louis Depré, Henricus Smolders, inwoners van Bunsbeek, Felix Logist van Oplinter, en een onbekende, men denkt een Belgische soldaat in burgerkleren.

Een van de burgers is Eduard Degroot die volgens een getuige eerst verplicht werd om te helpen bij het begraven van Belgische soldaten en vervolgens door de Duitsers werd neergeschoten. Er is echter onduidelijkheid over de datum. In een brief van 22 oktober 1922 vraagt het aartsbisdom aan de pastoor of hij de namen kan geven van de burgers die op 18 augustus gedood zijn. De pastoor zelf noteerde eerder in zijn verslag van 15 april 1919 dat op 19 augustus 5 burgers gedood zijn en ter plaatse begraven "maar twee dagen later ontgraven en te samen in eenen put op het kerkhof begraven [werden]."

Ook hier is er wat verwarring. De pastoor meldt in zijn brief van 7 november 1922 dat de burgers al op 20 augustus zijn gevonden:

Men heeft op 20 augustus 5 burgers gevonden, door den kop geschoten, en door de Duitsers met aarde bedekt. Zij zijn 's avonds in een graf gelegd op het kerkhof, nadat de gebeden der dooden

bij de begrafenis over hen waren gelezen. 3 burgers waren inwoners van Bunsbeek, 1 van Oplinter en 1 onbekend, waarschijnlijk een soldaat die burgerkleren had aangetrokken.

Ook over het aantal huizen verschillen de bronnen. In *De Telegraaf* van 6 januari 1915 lezen we dat 20 huizen in brand werden gestoken, in het verslag van de pastoor staat enerzijds 17 huizen maar bij een meer gedetailleerde beschrijving zijn er dat op 18 augustus 6 en op 19 augustus 10. Daarnaast zijn er nog volgens de pastoor 126 huizen geplunderd.

Hoe onduidelijk de cijfers en data ook mogen zijn, de ellende en miserie van de mensen in Bunsbeek is er niet minder om. Een nog groter drama speelt zich enkele kilometers verder af. Vroeg in de ochtend draagt pastoor Frère in Wever de mis op voor drie parochianen. Tijdens de nacht van 18 op 19 augustus heeft hij drie gewonde soldaten in de pastorie opgenomen. Helemaal gerust is hij er niet in. Duitse verkenners en schildwachten rijden door het dorp. Enkele Belgische soldaten die een voorpost bemannen hebben het bevel tot terugtrekking gemist. Ze liggen in een hinderlaag bij de boerderij van Eugène Vanderwaeren bij 't Hoeksens langs de steenweg naar Binkom, vandaag de Butschovestraat. Waarom die jongens niet meetrokken met de andere troepen, zullen we nooit weten. Rosalie Grootjans vertelt later wat er rond zes uur gebeurde:

Vader en ik waren teruggekomen om de beesten te verzorgen. Ik stond buiten aan de straat en zag plots vijf Uhlanen afkomen. Ik stak mijn armen omhoog. Een van hen mikte in het passeren een paar keren met zijn lans naar mij; het was plagerij, niet gemeend. Ik bleef ze nazien. Toen zij de kromming van de steenweg voorbij waren, hoorde ik schieten. Ik maakte dat ik weg kwam. Ze kwamen terug gegaloppeerd en ik heb goed gezien hoe één van hen als gekwetst voorover op zijn paard lag.

Jules, Eudoxie en Aline, de zoon en dochters van Eugène Vanderwaeren zijn vroeg in de ochtend koeien aan het melken. Wanneer ze de schoten horen, vluchten ze het huis van Francis Veulemans binnen. Tijdens het korte gevecht sneuvelen Leon Deweerdt uit Kortrijk en Adolphe Harang uit Anderlecht.

Daarna barst de hel pas echt los, "Sie haben geschossen". De Duitse soldaten vermoeden een heimelijk samenspel van burgers en soldaten. Mensen vluchten hun huizen in, vluchtelingen van elders zoeken beschutting. Frederik Deprez springt uit een gracht en loopt naar het huis van Theofiel Veulemans. Hij wordt door een kogel gedood. Schepen Lambert Van Stockstraeten uit Attenrode schuilt met zijn familie bij de familie Truyens in de Langstraat. Wanneer de schuur in brand wordt geschoten,

vlucht hij de boomgaard in en wordt geraakt. Hij sterft nog dezelfde avond. Hetzelfde lot ondergaan Joseph Van Goidsenhoven en Gustaaf Gooris, beiden zestigers. Jules Vandevin, die met zijn vrouw tracht weg te vluchten, wordt in het been getroffen. Zijn vrouw Ermeline sleept hem op haar schouders in veiligheid. Hij wordt later die dag nog door pastoor Frère in de pastorie van Wever verzorgd. In Attenrode tracht Jan Dormaels door de weiden te ontkomen met zijn dochter Emma. Hij wordt doodgeschoten en zijn dochter zwaar verwond aan het been. De vijftienjarige Theofiel Swillen, die de vorige dag naar Sint-Joris-Winge was gevlucht en die nu met de fiets op weg is naar huis, wordt dodelijk getroffen. Ook vier vluchtelingen laten het leven: Jules Degroot uit Bunsbeek, Johannes Beelen, zijn vrouw Eugénie Reiniers uit Oplinter en een onbekende vrouw.

Ondertussen trekken de furieuze Duitsers plunderend en brandend langs de toenmalige Binkomstraat. Het hooi wordt in bussels gepakt en aangestoken.

Op tooverslag stijgt een zwarte damp de lucht in, vuurstralen schieten tot in de wolken: acht huizen staan in vuur en vlam: vee, meubelen en levensmiddelen, die op zolder en in schuren verzameld zijn, worden vernield, ...

Gabriel Vankouter, op wiens hof de Belgen een barricade hebben achtergelaten, ontsnapt als bij wonder aan de dood. Zijn hele oogst is vernield. Georges en Armand Coeckelberghs hopen de Duitsers gunstig te stemmen door alles te geven wat ze vragen. Het mag niet baten. Het huis brandt af en zij worden verjaagd en nageschoten maar weten te ontkomen door in een beek te springen. Alle kippen van Louis Struyven worden afgeslacht en de varkens en het huis in brand gestoken. Twaalf boerderijen in Wever en zeven in Attenrode verdwijnen in een zee van vuur en rook.

Kort na de middag dooft de furie. De steenweg van Wever naar Binkom is een akelige, smeulende streep. De Duitse troepen stellen zich op om het dorp te verlaten. Veertig inwoners moeten vooraan mee opstappen als levend schild. Zo vertrekken ze via Binkom en Kerkom naar Boutersem. De zesjarige Louisa Vanderwaeren wordt op een kar meegevoerd, in het brandende Butsel wordt zij achtergelaten. In Boutersem worden de veertig gijzelaars tegen een muur opgesteld. Velen van hen vrezen dat hun laatste uur geslagen is. Uiteindelijk geeft een officier hen de vrijheid. Ziek van angst keren ze terug naar huis. Eugeen Truyens blijft zijn hele leven invalide ten gevolge van de kolfslagen van geweren.

De bezetter zet meteen de voeten in de grond. Samenscholin-

gen van meer dan vijf personen zijn verboden en niemand mag nog alcohol verkopen. Wie de Duitsers hindert, riskeert niet alleen voor zichzelf maar voor het hele dorp zware vergeldingen. In oktober 1914 mag iedereen die schade leed bij een in Leuven opgerichte commissie onder toezicht van de bezetter aangifte doen. Het bestuur van Attenrode-Wever en van Bunsbeek beslist snel om een comiteit op te richten. Daarnaast kunnen de inwoners aangifte doen van wat meegenomen of opgeëist werd. De lijsten van wat er verdween zijn ellenlang:

Zwepen; paardenkammen; touwen; dekens en stoffen; potten en pannen; scharen; pennen en potloden; huiden; fietsen; voedingswaren als aardappelen, vlees, vet, zout; hout; valiezen en tassen; uurwerken; schoenen; sandalen; pantoffels; laarzen; naaigerief; lucifers; rookwaren; stro; haver; conserven; voertuigen; wielen; snoep; kolen; hemden; broeken; zakdoeken; wijn; cognac; bier; rum; matrassen; trekpaarden; koffiemolens; kettingen; etc.

Wie een wapen in huis heeft, krijgt er nog een bijkomend onderzoek bovenop. Iedereen moet meteen aan het werk en de resterende oogst binnenhalen. De burgemeesters moeten daarop toezien en wie te lang talmt verliest zijn oogst. De scholen moeten meteen heropend worden maar de burgemeesters kunnen eisen dat de grootste kinderen bij de oogst meehelpen. Het gemeentebestuur van Bunsbeek is zich bewust van het nakende tekort: de oogst van 20 landbouwers is immers volledig verbrand. Alle boeren dienen hun tarwe, haver, koren, haver en aardappelen ter beschikking te houden en verkoop aan niet-bewoners of transport buiten de gemeente is absoluut verboden. Omdat heel wat bewoners geen meelvoorraad meer hebben, beslist de gemeenteraad dat landbouwers verplicht kunnen worden aan behoeftige gezinnen te leveren. Gelijkaardige beslissingen worden in Atterode, Kapellen en Glabbeek genomen.

En nog is het niet gedaan. Even wordt het angstaanjagend voor Edmond Dewindt, de champetter van Bunsbeek. Op 12 september beschuldigen de Duitsers hem ervan geschoten te hebben. Hij wordt met zijn vrouw weggevoerd en hun huis wordt in brand gestoken. Na verschillende dagen gevangenis en pakken slaag, worden ze gelukkig weer vrijgelaten. Vier dagen later, op 16 september, worden burgemeester Goedhuys en pastoor Frère van Attenrode naar Tienen weggevoerd. Zij zouden lichtsignalen hebben gegeven aan de "vijandige legers". Na verhoor komen ze vrij. Vanaf dan mag er 's avonds geen licht meer zijn na 8 uur. Hetzelfde overkomt de burgemeester van Glabbeek. Ge-regeld komen Duitse soldaten uit Tienen eetwaren eisen.

Op zondag 27 september mag de koster in Bunsbeek de klokken niet luiden en worden alle huizen doorzocht. Op woensdag

30 september moeten alle burgers zich vóór de kerk verzamelen. Alle wapens en achtergelaten stukken van het Belgische leger moeten worden ingeleverd. De pastoor, de burgemeester en de secretaris blijven bijna vier uur lang staan tot alles gebracht is.

Ondertussen groeit de schaarste en elke gemeente richt een lokaal voedselcomité op. Elk dorp moet daarvoor de spaarpot aanspreken. In Bunsbeek leent het bestuur 6000 frank bij het Crédit Communal. De afrekening kan na de oorlog gebeuren.

EN VER VAN HUIS WOEDT HIJ VERDER, DIE OORLOG.

Ver van huis zijn meerdere jongens uit de dorpen te velde of in de forten. Drie dagen vóór de plunderingen en brandstichtingen van 18 augustus schrijft Eduard van Autgaerden, zoon van de burgemeester van Bunsbeek, nog een brief naar huis vanuit het fort van Cognelée. Hij weet niet wat er gebeurd is, voor hem ziet het er dan allemaal nog zo goed uit.

In Haelen hebben zij het toch nogal goed op hun gezicht gehad, doch dat ze maar uit Bunsbeek weg blijven; de menschen hebben dat niet vandoen: het gaat al slecht genoeg daar zonder dat ze liever eens langs door passeren maar ik geloof dat ze het geroken hebben want ze zouden hier nogal straffen kost krijgen moeilijk om te verteren en hoe langer dat ze wachten hoe straffer het zal aanbranden.

Zijn jeugdig enthousiasme mag niet baten. Een week later begint de beschieting van de forten en ook Cognelée wordt zwaar bestookt. Op 22 augustus omstreeks 3 uur boort een projectiel zich door de 15 centimeter dikke borstwering van de koepel. Een steekvlam slaat door de hele koepel en ontsteekt klaarliggende projectielen. Eduard, twee officieren en vijf artilleristen zijn verschrikkelijk verbrand. Ze raken nog in de centrale galerie en worden weggebracht. Hij sterft de volgende dag aan zijn verwondingen. Ten zuiden van Namen worden op 23 augustus de neven Charles en Alexander Vanhellefont gevangen genomen en naar Duitsland gedeporteerd. Allebei sterven ze in gevangenschap door ziekte. Jules Liberssens en Joseph Duchenne en vele andere jongens ontsnappen uit de hel van Namen en komen na een lange rondreis via de Franse kust, een oversteek naar Engeland, terug naar Zeebrugge en vervolgens na enkele dagmarsen aan bij het front voor Antwerpen. Begin september doet het Belgische leger nog een uitval vanuit Antwerpen. Op 12 september neemt Edmond Vandepoel uit Zuurbemde deel aan gevechten in de buurt van Putkapel. Hij wordt getroffen maar zijn lichaam wordt nooit gevonden. Zo snel gaat de Duitse opmars. Het Belgische leger kan niet anders dan terug te trekken rich-

ting kust. Op 18 oktober beginnen de gevechten aan de IJzer. Drie dagen later, op 21 oktober, sneuvelt François Gijssmans uit Kapellen bij Diksmuide. Twee dagen later valt Jean Boesmans uit Attenrode-Wever bij Sint-Joris in de buurt van Nieuwpoort. Op 31 oktober, de laatste dag van de slag, valt Guillaume Dèprez uit Bunsbeek in de buurt van Lampernisse.

1914 is een moordend jaar. In onze dorpen sterven minstens 16 burgers. Ver van huis sneuvelen zeker vijf jongens. De materiële schade en het menselijk leed zijn niet te overzien.

Koen Lagae

BIBLIOGRAFIE

Archief

- Aartsbisschoppelijk archief, Parochieverslagen Eerste Wereldoorlog, Dekenij Lubbeek, Attenrode Sint-Andries.
- Aartsbisschoppelijk archief, Parochieverslagen Eerste Wereldoorlog, Dekenij Lubbeek, Bunsbeek Sint-Quirinus
- Aartsbisschoppelijk archief, Parochieverslagen Eerste Wereldoorlog, Dekenij Lubbeek, Glabbeek Sint-Niklaas
- Aartsbisschoppelijk archief, Parochieverslagen Eerste Wereldoorlog, Dekenij Lubbeek, Kapellen Onze-Lieve-Vrouw-Geboorte
- Aartsbisschoppelijk archief, Parochieverslagen Eerste Wereldoorlog, Dekenij Lubbeek, Wever Sint-Antonius.
- Aartsbisschoppelijk archief, Parochieverslagen Eerste Wereldoorlog, Dekenij Lubbeek, Zuurbemde Sint-Catharina.
- Commission d'enquête sur la violation des règles du droit des gens, des lois et des coutumes de la guerre, 1914-1926*, Algemeen Rijksarchief, Brussel.
- Commission d'enquête pour constater les violations au droits des gens*, Commune de Capellen, Archief Moskou, Algemeen Rijksarchief, Brussel.
- De Thienenaar*, 1914, Hagelands Historisch Documentatiecentrum en stadsarchief, Tienen
- Truyens, Julia, verslag van de gebeurtenissen van 18 augustus, eigendom familie.
- Vanderwaeren, S., "Attenrode-Wever in het begin van de Eerste Wereldoorlog", in *Oost-Brabant*, Vol XII, Nr 1, 1975, p.3-16.
- Verslagen van de beraadslagingen van het gemeentebestuur van Bunsbeek, 1914, Glabbeek Heemkundige Kring.
- Verslagen van de beraadslagingen van het gemeentebestuur van Attenrode-Wever, 1914, Glabbeek Heemkundige Kring.
- De Werker*. Katholiek Blad voor stad en dorp, 1914, Hagelands Historisch Documentatiecentrum en stadsarchief, Tienen

Publicaties

- Annuaire de clergé de l'archevêché de Malines, 18ième année*, Mechelen, 1914.
- Horne, J & Kramer, A., *German Atrocities 1914. A History of Denial*, New Haven, 2001.
- Lagae, K., "Eduard Vanautgaerden", in *Jaarboek 2007. Heemkundige Kring Glabbeek*, Glabbeek, 2007, p.15-32.
- Lagae, K., "Terreur in Wever", in *Jaarboek 2009. Heemkundige Kring Glabbeek*, Glabbeek, 2009, p.9-22.
- Vandeweyer, Luc, *Een kleine stad in een 'Grote oorlog'. De Eerste Wereldoorlog en het activisme te Tienen en omgeving*, Tienen, 2003

Met dank aan Gustaaf Vandegaer

W E R E M E M B E R

DASS BALD FRIEDEN KOMMT...

Johann Grohs

Op de Duitse militaire begraafplaats van Hooglede ligt Johann Grohs begraven. Voor de tweede keer werd een Remembrance gehouden op..., nadat voor deze jonge Duitse soldaat (1897-1915) reeds op 4 mei 2012 een eerbetoon werd georganiseerd. Grohs ging als oorlogsvrijwilliger in dienst bij het Duitse leger en zat vanaf nieuwjaarsdag 1915 aan het front in West-Vlaanderen ter hoogte van Bikschote en het IJzerkanaal. Hij raakte tijdens de tweede slag bij Ieper zwaar gewond en werd voor verpleging afgevoerd naar een Torhouts oorlogslazaret, waar hij weinige dagen later bezweek. Aanvankelijk werd hij begraven op het domein aanpalend aan het lazaret, dat zich bevond in de gebouwen van het huidige Torhoutse Sint-Jozefsinstituut. Tijdens het interbellum kreeg hij een definitieve rustplaats in de concentratiebegraafplaats van Hooglede. In aanwezigheid van familie, vertegenwoordigers van de Kriegsgräberfürsorge en uiteraard een uitgebreide VIFF-delegatie hield VIFF-lid Chris Spriet een opgemerkte toespraak.

Unwittingly for Johann Grohs, the story of his so young life cut short by untimely death has been a massive experience for me. For over a stretch of five years it has yielded me a valuable and deepening friendship with Lothar Schmidt, who is here with us. Our friendly contacts have widened up and deepened in the course of half a decade.

Dank für deine Freundschaft, Lothar. Ohne den jungen Soldat Johann Grohs wäre sie nie gewesen!

At the school where I had been a pupil in the nineteen sixties and where I went on to spend a full career as a teacher I can boast that over the years, we staged a host of war and peace-

related activities. Especially Johann's life story appeared to me to contain a number of strong jumping-off points for what can be summed up as Remembrance Education. I set up exhibitions, inspired our 15 to 18 year-old pupils in their activities – they can be clicked on Youtube: *Verdwalen in verhalen – Come home (Amatorski) and Verdwalen in verhalen – verhaal van de Duitse soldaat Johann Grohs* – and wrote press articles for the daily and weekly press at home and abroad. Not long ago, when, for the first time, and quite surprisingly the first half of Johann's *Kriegs-Erinnerungen* emerged, I translated the complete text. Then, a mere six weeks ago, Johann had another, and far bigger surprise up his sleeve for us: the final weeks of his private war diary saw the light, and was transcribed from Sütterlin into readable German by Mr. Nimmegern, Lothar's Latin teacher. It was as if Johann wanted to give us back something for the care he had had at my school, where *Kriegslazarett 122* had been, during the last week of his life. It had been the same K.L. where Erich M. Remarque had his *own brush* with Torhout on the opening day of the Third Battle of Ypres in 1917.

Then, and quite remarkably – we have barely 'recovered' from our surprises - we found out that when Johann gets badly wounded in action, it is his fellow-soldiers, the nurse and the padre at the Lazarett in Torhout – my former school! – who complete the story. Johann dies on May 2nd; the last entry in his diary dates from 1915 May 15th! It serves to prove just how charming a young man Johann must really have been. Quite recently he proved the same: without his knowing, a Facebook account made up by myself in his name, gathered far over 400 friends in no time. The only strange thing about his entries was that he would have gathered 'Likes' for snippets describing the horrors of his war.

Let me conclude by reiterating my friend Lothar's words. Let this VIFF Remembrance be 'eine Ermahnung'. Here, in the war-ridden Ypres (Ypern) region, we have turned *CWRM*, 'Coming World Remember Me' into our answer to Laurence Binyon's Exhortation. To us, ideally, the European idea ought to be one of mutual understanding and negotiation. Of all the people and peoples on this globe we bear the burden of being experts of experience when it comes to the mechanisms of war and the ways leading towards a sustainable peace. Hence, we want to form a front against those who would want to discredit Europe. One could well say that the bottom-lines of us VIFF (Friends of the In Flanders Fields Museum) and the Volksbund Deutsche Kriegsgäberfürsorge e.v. are quite similar.

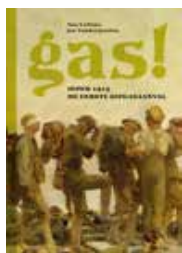
Inspired by the appeal made by the statues of the Grieving Parents of Käthe Kollwitz to commemorate her dead son Peter (Vladlo), let us perhaps turn Johann Grohs into our Peter Kollwitz. At times in German a monument will be described as 'ein Mahnmal'. It invites us to look back behind us – the word 'respect' literally means 'look back' – but it insists that never shall we take the cause of Peace too lightly. Let 'Johanns Tod' be just that: 'eine Mahnung für den Frieden!' And let this be our motto: *Krieg dem Kriege! War against war! Nie wieder Krieg! Nooit meer oorlog!*

Johann, you have brought us all together here today. I believe that your message to us will not go unforgotten. It sprouts, just like a Spring, from the latter pages of your letters: "Dass bald Frieden kommt", is what a young 18-year-old is jotting down. Yes, Johann, yes, dear friends here or out there. Let there be peace. Please give us peace.

Chris Spriet. May 2015

B O E K E N R U B R I E K

‘GAS! IEPER 1915’

Op 21 april 2015 werd in Het Perron te Ieper een nieuwe publicatie over de eerste gasaanval bij Ieper voorgesteld. In een vraaggesprek met VRT-journalist

Tijs Mauroo, gaf het auteurskoppel Ann Callens en Jan Vandermeulen meer duiding over het opzet van hun boek. Aangezien ikzelf vijf maanden intensief met dit onderwerp bezig ben geweest in het kader van de tijdelijke tentoonstelling ‘1915: Gas! De Tweede Slag bij Ieper ...’, was ik zeer benieuwd naar wat dit nieuwe boek in zijn mars zou hebben.

Met ‘Gas! Ieper 1915, de eerste gifgas-aanval’, brengen de auteurs naar eigen zeggen ‘de feiten en niets anders dan de feiten’ samen in een coherent en overkoepelend verhaal dat tot op heden ‘vooral vanuit een Canadees perspectief werd beschreven, en slechts weinig vanuit Britse, Belgische of nog minst van al vanuit Duitse kant’. Dat gegeven wekte enigszins mijn verwondering; en naarmate het gesprek voortkabbelde, groeide eveneens mijn verontwaardiging. Op zijn minst vier zaken nodigden uit tot een grondige lezing van dit boek, om te achterhalen waar de auteurs hun inzichten op gebaseerd hadden: 1) de nogal eenzijdige voorstelling van Tielt als het centrum van de gasoorlog, 2) een volgehouden, negatieve afbeelding van de Franse rol tijdens de Tweede Slag bij Ieper, 3) de historische onjuistheden die met regelmaat in hun uiteenzetting opdoken, 4) de kwalificatie van Fritz Haber als slachtoffer, door Jan Vandermeulen.

Als citymarketing voor Tielt zou het natuurlijk kunnen tellen (*alhoewel, wil je dergelijke titel claimen? Het doet ons zowaar terugdenken aan de Nieuwporiet-saga*), maar om die stad nu de ‘bakermat van de chemische oorlogsvoering’ te noemen, is die plek behoorlijk over het paard tillen. De argumentatie ter ondersteuning van deze boude stelling, die ik verwacht had tegen te komen in het boek, blonk vooral uit in afwezigheid. De chemische oorlogsvoering werd even zeer voorbereid vanuit Duitsland, als vanuit Wervik (voor von Deimling’s sector), als in Beverlo (experimenten in Haber’s aanwezigheid). Bovendien leek het belangrijkste beslissingsmoment voor de inzet van gifgas toch op 25 januari 1915 in Charleville-Mézières te zijn gevallen, wanneer de in conclaaf bijeen geroepen Duitse legerleiders het pleidooi en de plannen van Fritz Haber voorgeschoteld kregen. Op dat moment zag enkel de bevelhebber van het Duitse leger in Vlaanderen heil in dit nieuwe wapen, waardoor de machine en de voorbereidingen in gang werden gezet. Dat Tielt, als hoofdkwartier van het A.O.K. 4, daar op een of andere manier een rol in zou spelen was nogal wies, alleen nog maar als een logisch gevolg van de hiërarchische besluitvorming binnen de structuur van het Duitse leger. De ‘bewijslast’ aan historische ‘feiten’, acties en voorbereidingen die Tielt tot ‘wieg van de chemische oorlogsvoering’ zou moeten verheffen, is echter zeer dunnetjes uitgewerkt in het boek.

Het auteurskoppel heeft de gasoorlog via een selectieve lezing van de geschiedenis naar Tielt getrokken; en de promotie en communicatie daaromtrent hebben hun impact gehad op de collectieve perceptie via de media. In aanloop naar het Woord-

front, het *GoneWest*-evenement ter herdenking van de eerste gasaanval bij Ieper, was het tenenkrullend om de door *GoneWest* geëngageerde artiesten te horen verkondigen dat die hele chemische rotzooi net dáár was uitgewerkt (*de schrijfster in de Zevende Dag*), en daags nadien klonk het zelfs dat ‘die gasaanval in Tielt is ontwikkeld en heeft plaatsgevonden’ (*de muzikante bij Ruth Joos op de radio*). Nu kan het moeilijk op conto van het auteurskoppel geschreven worden dat de artiesten geen deugdelijker of kritischer lezing over deze episode in de geschiedenis hebben gekregen, maar het blijft een fascinerende (en frustrerende) observatie hoe gemakkelijk de historische integriteit met voeten getreden wordt in deze periode van de eeuwherdenking.

Een tweede vaststelling tijdens de boekvoorstelling, was de negatieve en stereotiepe afbeelding van de Franse militaire aanwezigheid in Vlaanderen, voor en tijdens de Tweede Slag bij Ieper. Een beeld dat niet of nauwelijks wordt bijgeschaafd in het boek. Alle clichés die je kan bedenken worden op een hoop gesmeten om de Fransen te karakteriseren (bijv. luie *pépères* die niet verlegen zijn om desertie, een ongedisciplineerd zootje ongeregeld, beroerd loopgravensysteem, ...), en lijken gebaseerd op enkele populaire en gekleurde herinneringen die zich vastgeklampt hebben aan de mondelinge overlevering. Die herinneringen doken opnieuw op – in al hun onschuld – in historische werkjes die in de jaren ‘60-’70 werden gepubliceerd, en blijven merkbaar tot op vandaag nog aanvaard in sommige kringen. Een ander, graag gebruikt stijlmiddel in het boek, is de *veralgemening*: zo worden gedragingen die zich in 1917 bij Franse *pépères* voordoen

naar aanleiding van de tragische gebeurtenissen aan het Franse front, via Louis Barthas kritiekloos toegeschreven aan de territoriale troepen die in april 1915 het slachtoffer van de gifgaswolk bij Ieper werden. Wie de regimentdagboeken van de betrokken Franse eenheden, alsmede de talrijke Franse getuigenissen over de periode in kwestie erop naleest, krijgt echter een sterk genuanceerd beeld over hun bijdrage in het licht van die tragische gebeurtenissen. Deze bronnen, die nochtans zeer toegankelijk zijn (*Mémoire des Hommes*, online raadpleegbaar), blijken echter niet gekend bij de auteurs.

Wat ons meteen bij een derde punt brengt. De auteurs beweren in hun inleiding 'alle recente historische inzichten tegen het licht te hebben gehouden', en 'regimentsgeschiedenissen van vriend en vijand te hebben uitgeplozen'. Dat klinkt ambitieus, maar wie het bronnenapparaat van dit boek onder de loep neemt, stelt vast dat er in totaal slechts vier regimentgeschiedenissen ter hand werden genomen (2 Duitse, 1 Britse, 1 Belgische, en dus 0 Franse). De auteurs putten voornamelijk uit algemene overzichtswerken, enkele vastgeroeste standaardwerken en de getuigenissen die je in elke slagveldgids terugvindt. De weinig doorgedreven zoektocht naar nieuwe, relevante of minder gekende informatie(bronnen), maakt dat 'Gas! Ieper 1915' veel meer dan 'een compleet boek' (p. 15) vooral een weinig origineel, plezierig en gedwee herkauwend werk is geworden, waar bovendien – naast veralgemeningen – nogal wat foutjes, anachronismen of scheefgetrokken analyses in zijn geslopen.

Hoewel we in een tijdperk leven waarin nog nooit zoveel bronnenmateriaal beschikbaar werd gesteld – hetzij digitaal, hetzij in bewaar- of erfgoedinstellingen –, is het merkwaardig hoe kronieken die de voorbije honderd jaar werden geschre-

ven en afgeschreven, zo gretig herkauwd blijven worden. Er zijn uitzonderingen, uiteraard, maar dit inspiratieloos herkauwen lijkt wel symptomatisch te zijn bij vele leden van het Publicerend Guild van de Eeuwherdenking. Ook Callens en Vandermeulen dragen gretig hun steentje bij, soms zelfs vrij verregaand.

In de bureaus van het Kenniscentrum IFFM hangt ergens boven een kopieermachine een quote aan de muur: *To steal ideas from one person is plagiarism; to steal from many is research.* 'Gas! Ieper 1915' bewijst dat de grens tussen beide zeer dun kan zijn. In het noten- en bibliografisch apparaat (dat overigens een rommeltje is), blijkt het werk van Baccarne en Steen (publicaties 1968 en 1979) een vaste klant te zijn. Wie de publicaties over Poelkapelle en Boezinge 1914-1918 evenwel samen leest met dit nieuwe boek, kan alleen maar tot de vaststelling komen dat Baccarne en Steen 'veel sterker aanwezig zijn', dan de 25 referenties achteraan vermeld in het boek. Het schema van de betrokken eenheden op 22 april 1915 werd zelfs in identieke lay-out gekopieerd. Hetzelfde geldt voor het overzicht van chemische aanvallen op Belgisch grondgebied tussen 1915-1918, dat opnieuw schaamteloos in dezelfde lay-out geplukt werd uit het baanbrekende onderzoek van Jean Pascal 'Zanters' (*sic*), inclusief spellingsfouten (cf. 'Frezenburg', p. 103).

Tot slot vroeg Tijs Mauroo aan het einde van het gesprek om de figuur van Fritz Haber kort te schetsen. Jan Vandermeulen pikte hierop in. Als laatste van zeven kernwoorden die Haber dienden te karakteriseren, koos de auteur zelfverzekerd 'slachtoffer'. Volgens Vandermeulen heeft de geschiedenis Haber te vaak neergezet als de baarljke duivel, als de vader van de chemische oorlogsvoering, als de man die de box van Pandora heeft geopend. 'Ergens' was Haber echter óók

een slachtoffer. Meerstemmigheid kan een erg rekbaar begrip zijn, maar het gaat wel erg ver om een man als Haber, die zo overtuigd was van zijn zoektocht naar steeds dodelijker gifgas 'om de oorlog te verkorten', als een slachtoffer neer te zetten. De inzet van gifgas bracht niet wat hij verondersteld werd te brengen: een doorbraak in de patstelling. Reeds in de zomer van 1915 werd duidelijk dat dit wapen niet efficiënt was in een loopgravenoorlog, ondanks zijn gruwelijk effect op de mens. Ook Haber moet de foto's van en de rapporten over de effecten van gifgas gezien hebben, en uit zijn persoonlijke omgeving kreeg hij een duidelijk signaal met wat voor waanzin hij zich had ingelaten (zijn vrouw pleegde zelfmoord; de afschuw voor het gifgaswapen zou hiervoor het grootste motief geweest zijn). Toch ging Haber onverstoord verder, zette hij zich met nog meer ijver in om nog dodelijker gas te ontwikkelen. Zelfs na de oorlog, verdedigde hij tijdens publieke lezingen de inzet van 'zijn' wapen.

In hun boek komt de vermeende slachtofferrol van Haber echter niet verder aan bod. Wel blijkt de schuldvraag (of 'de eindafrekening', p. 181) een heel belangrijke kwestie te zijn voor het auteurskoppel. Wie draagt nu het meeste schuld, wie moeten we honderd jaar later met de vinger wijzen voor deze kwalijke evolutie? Een gemiste kans om eerder de existentiële rol van de wetenschap te confronteren met hun rol in oorlogstijd, of hun rol in dienst van een militair apparaat in vraag te stellen.

Wie als aanwezige tijdens deze boekvoorstelling een gelijkaardige ergernis met mij gedeeld zou hebben, moet tijdens de aansluitende voorstelling van het boek van Ulf Schmidt (*'Secret Science – A Century of Poison Warfare and Human Experiments'*) opgelucht adem hebben gehaald, want Ulf's exposé betekende de

redding van de avond. Schmidt voerde gedurende twaalf jaar onderzoek naar de ultrageheime chemische bewapeningsprogramma's zoals die na de Eerste Wereldoorlog in Groot-Brittannië en Noord-Amerika werden opgezet. Zijn boek vormt een baanbrekende analyse van de dynamiek achter deze programma's, van een moraal en ethiek die gecorrumpeerd worden en baan ruimen voor de waanzin die in de hoofden van 'gelauwerde' staatsleiders regeerde. Ulf Schmidt stelt de rol van wetenschappers in het kader van een bewapeningswedloop wel kritisch in vraag, met inzichten die zowel voor het verleden als voor het heden gelden. Een echte eye opener.

Op het einde van hun sessie, loste het auteurskoppel nog het nieuwtje dat er plannen zouden bestaan om hun gasboek ook naar het Engels te laten vertalen. Laten we al het hout in onze nabije omgeving vastgrijpen, en hopen dat de uitgeverwereld over het gezonde verstand beschikt om het niet zover te laten komen, maar dat het o zo gewillige papier in de plaats gereserveerd wordt voor de vertaling van Ulf Schmidt's 'Secret Science', een boek dat er écht toe doet.

Pieter Trogh

KARDINAAL MERCIER, 'VERGETEN' HELD VAN DE EERSTE WERELDOORLOG

Drie recente publicaties over kardinaal Mercier en het religieuze leven tijdens de Grote Oorlog.

'Qui se souvient du cardinal Mercier?' kopte Le Soir op 30 augustus 2014. De vraag stellen is ze beantwoorden: in deze herden-

kingsperiode wordt er nauwelijks aandacht besteed aan de figuur van kardinaal Mercier. Nochtans was de aartsbisschop samen met koning Albert de grootste internationaal erkende Belgische held van de Eerste Wereldoorlog. Vandaag doet zijn naam nog amper een belletje rinkelen bij het grote publiek. Vanuit zijn verwondering hierover schreef historicus en Tertio-redacteur Jan De Volder over de rol van Mercier tijdens de Grote Oorlog een zeer lezenswaardig boek: Kardinaal Verzet. Mercier, de Kerk en de oorlog van 14-18. In dit artikel besteden we voornamelijk aandacht aan de inhoud, receptie en betekenis van zijn herderlijke brief van Kerstmis 1914, misschien wel – dixit Sophie De Schaepdrijver op een studiedag vorig jaar in Gent – 'het belangrijkste document dat tijdens de oorlog in bezet België verscheen'.

DE HOOGSTE 'NATIONALE' FIGUUR

In de eerste weken van de oorlog liet niets vermoeden dat de kardinaal zou uitgroeien tot het gezicht en het symbool van de Belgische weerstand. Mercier, die in 1906 aartsbisschop was geworden, had op dat moment vooral zijn sporen verdiend als hoogleraar aan de Leuvense

universiteit, waar hij aan de wieg stond van het befaamde Hoger Instituut voor Wijsbegeerte. Zijn rol veranderde echter na de val van Antwerpen in oktober 1914: in afwezigheid van de koning en de regering werd hij in zekere zin de hoogste 'nationale' figuur in België. De Duitsers hadden er alle belang bij dat het leven in bezet België zo snel mogelijk zijn gewone gang zou hernemen, en de kardinaal was als primaat van België een sleutelfiguur in deze strategie. Op 21 oktober verklaarde Mercier in een gesprek met de Duitse generaal-gouverneur von der Goltz dat het ook zijn wens was dat het gewone leven hernomen werd, en begin november stuurde hij een kerkelijke vermaning naar zijn priesters, waarin hij hen vroeg de bevelen van de militaire autoriteiten na te leven.

DE INVLOED VAN DOM LAMBERT BEAUDUIN

Veel priesters hoopten echter dat Mercier de patriottische gevoelens van de bevolking actiever zou ondersteunen. Het was vooral benedictijnermonnik Lambert Beauduin die de kardinaal in die dagen aanmoedigde. Beauduin was een van de markantste figuren van de Belgische kerk in de twintigste eeuw en een goede vriend van Mercier. Hij stelde de kardinaal voor een herderlijke brief te schrijven, waarin zou staan dat de Belgen zich weliswaar aan de bezetter moesten onderwerpen, maar dat ze tegelijkertijd het recht op onafhankelijkheid hadden. Mercier had daar wel oren naar, de auteur haalt in zijn boek hiervoor vier redenen aan: inspelen op de veranderende oorlogsomstandigheden (door de onderwaterzetting zag het ernaar uit dat de oorlog een uitputtingsslag zou worden), de beproefde bevolking een hart onder de riem steken, de wereld duidelijk maken dat België juist had gehandeld door zich tot het uiterste te verdedigen, en onderlijnen dat patriottisme meer dan ooit een katholieke zaak was. Vooral die

laatste overweging mag niet onderschat worden: Mercier vond dat de pluim van het patriottisme niet alleen op de liberale hoed mocht prijken. De auteur geeft hierbij het voorbeeld van de liberale Brusselse burgemeester Adolphe Max die door zijn verzet, arrestatie en deportatie een martelaar en held werd. We kunnen hier ook de progressief-liberale invloed in het Nationaal Hulp- en Voedingscomité vermelden, die door Mercier ongetwijfeld met lede ogen werd aangezien.

‘VADERLANDSLIEFDE EN STANDVASTIGE LIJDZAAMHEID’

In de loop van december 1914 rolde Merciers herderlijke brief *‘Patriotisme et Endurance’* - in Nederlandse vertaling ‘Vaderlandsliefde en standvastige lijdzaamheid’ - van de persen (de Nederlandstalige tekst wordt in extenso afgedrukt op p. 234-256 van het boek). De inleiding geeft een religieus antwoord op de vraag waarom God toelaat dat een godvruchtig volk als het Belgische getroffen wordt door het lijden van de oorlog. Daarna wordt in twee delen ingegaan op beide kernwoorden van de kerstbrief. In het tweede deel staat de bekendste zin van de brief, die de Duitse bezetter wit van woede zou doen uitslaan: ‘Deze macht [van de bezetter] is geen wettig gezag. Bijgevolg zijt gij, in het innige van uw gemoed, noch achting, noch verkleefdheid, noch gehoorzaamheid verschuldigd. Het enige wettige gezag in België, is datgene dat aan onze koning, aan zijn regering, aan de vertegenwoordigers van het volk toebehoort. Dit alleen is voor ons het gezag. Dit alleen mag aanspraak maken op de genegenheid van ons hart, op onze onderhorigheid.’ Het klonk alsof de aartsbisschop opriep tot burgerlijke ongehoorzaamheid en actief verzet, alhoewel hij verder in de brief de gelovigen vooral aanmaande om de bevelen van de bezetter te respecteren.

DE DUITSE REACTIE

Toen de nieuwe Duitse generaal-gouverneur von Bissing op nieuwjaarsdag 1915 ingelicht werd over het bestaan van de herderlijke brief, eiste hij onmiddellijke actie tegen de kardinaal. Nog diezelfde nacht stuurde hij de Duitse diplomaat von der Lancken, die fungeerde als hoofd van de politieke afdeling van het bezettingsbestuur, naar Mechelen. Eerst werden in de drukkerij alle voorradige exemplaren van de brief in beslag genomen, daarna werd Mercier ondervraagd. In wezen ging het hier om een zeer principiële zaak: de vrijheid van religie en de relatie tussen de politieke en kerkelijke overheid. In de ogen van von Bissing was het niet meer dan normaal dat kerkleiders zich alleen maar uitspraken over religieuze of morele kwesties, voor alle zaken met politieke en sociale implicaties dienden zij te handelen in overeenstemming met de wil van de politieke machthebbers. Voor Mercier daarentegen was het evident dat kerkleiders zich uitspraken over allerlei kwesties van maatschappelijk belang en dat de katholieke kerk zich niet liet conditioneren door de politieke machthebbers. Hij weigerde dan ook de herderlijke brief te herroepen en werd hierin uiteindelijk gesteund door de pauselijke nuntius, waarop von Bissing inbond.

‘HELD VAN DE NATIE’

Ondanks de intimidaties en inbeslagnames werd de brief op zondag 3 januari in heel wat parochies van het aartsbisdom voorgelezen, ook de daaropvolgende zondag was dat het geval. De reacties op de brief waren zowat unaniem positief, ook in niet-katholieke milieus. Voor een overzicht van de receptie van de herderlijke brief refereert de auteur naar het uitstekende artikel van aartsbisschoppelijk archivaris Gerrit Vanden Bosch over het religieus leven in het aartsbisdom Mechelen tijdens de Eerste Wereldoorlog, dat vorig jaar verscheen in het

themanummer over religie en de Grote Oorlog in de Nederlanden van het tijdschrift *Trajecta*. Hij verwijst daarbij onder meer naar een brief van de Brusselse deken Evrard van 7 januari, waaruit blijkt dat het herderlijk schrijven in *‘le tout Bruxelles’* over de tong ging en dat ook liberalen, vrijmetselaars, protestanten en joden er zeer ingenomen mee waren. De deken schreef ook dat een bejaarde vrijmetselaar hem op straat had aangeklampt en in tranen was uitgebarsten: hij kon amper geloven dat de Belgische ‘clergé’ in de persoon van Mercier blij gaf van zoveel patriottisme. Maar ook de liberale schrijfster Virginie Loveling sprak in haar dagboek met waardering over de stoutmoedigheid van de aartsbisschop. Vanden Bosch refereert in zijn artikel eveneens naar verslagen van pastoors en dekens, waaruit blijkt dat opvallend veel niet-kerkgangers de brief kwamen beluisteren. Door zijn herderlijke brief groeide Mercier uit tot ‘held van de natie’. Het was zeker niet toevallig dat de Belgische regering vanuit Saint-Adresse liefst 175.000 (!) exemplaren liet verspreiden onder soldaten aan het front en Belgen in het buitenland (waarvan overigens twee derde in het Nederlands).

TELEOLOGISCHE GESCHIEDSCHRIJVING?

In de epiloog van zijn boek velt De Volder een kritisch oordeel over Merciers opstelling tijdens de oorlogsjaren. Hij noemt het onversneden patriottisme van de kardinaal, waarvoor zijn herderlijke brief symbool staat, vandaag problematisch. ‘De onvoorwaardelijke liefde voor de natie was voor hem een religieuze waarde, een heilige plicht. Dat baadde natuurlijk in het paradigma van die tijd, die er één was van geëxalteerd nationalisme, waarvoor iedere andere waarde moest wijken. Onze generatie die gewoon is aan zeventig jaar Europese vrede, kan zich nog moeilijk iets voorstellen bij de heftigheid waarmee Fransen en Duitsers

bijvoorbeeld elkaar konden haten en bestrijden. Maar deze verabsolutering van de liefde voor het vaderland leidde bij Mercier tot een vorm van blikvernauwing, die hem blind maakte voor de werkelijke uitdagingen voor zijn tijd,' schrijft De Volder op p. 219. Bezondigt de auteur zich hier niet aan een vorm van teleologische geschiedschrijving, waarbij hij het verleden interpreteert vanuit de kennis van de afloop ervan? Vaderlandsliefde en patriottisme stonden toen centraal in de houding van alle kerken, die onvoorwaardelijk mobiliseerden voor de oorlog. Dat blijkt ook zeer duidelijk uit *Histoire religieuse de la Grande Guerre*, het door de auteur geciteerde standaardwerk van de Franse historicus Xavier Boniface, dat eveneens vorig jaar verscheen. Het oorlogsvertoog van Mercier vormde daarop geen uitzondering, het is de vraag of de toenmalige *Zeitgeist* hem in staat stelde tijdens de oorlog los te komen van zijn 'patriottische verblindings' (p. 220) om met een open blik te kijken naar de werkelijke uitdagingen van zijn tijd. Na de oorlog zou de kardinaal – onder meer door zijn cruciale rol tijdens de zogenaamde 'Mechelse gesprekken' met de Anglicaanse kerk in de eerste helft van de jaren twintig – wel blijk geven van die open blik. Maar dat is een ander verhaal...

HERNIEUWDE AANDACHT VOOR MERCIER?

Jan De Volder is er met dit boek over het 'kardinaal verzet' van Mercier alvast in geslaagd een zeer boeiend en uitvoerig gedocumenteerd boek te schrijven over de rol en betekenis van de Mechelse aartsbisschop tijdens de Eerste Wereldoorlog. Het themanummer van *Trajecta* – en dan vooral de bijdrage van Gerrit Vanden Bosch – biedt een mooi aanvullend overzicht van het religieuze leven in België en Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog. Wie meer wil weten over de geschiedenis van religie in de oorlog

– met eveneens aandacht voor de figuur van Mercier – vindt zeker zijn gading in het lijvige boek van Xavier Boniface (met wel disproportionele aandacht voor de situatie van de Franse kerk). Deze recente uitgaven kunnen er alleen maar toe bijdragen dat de vraag uit *Le Soir* positief beantwoord wordt, en dat de rol en betekenis van Mercier tijdens de Eerste Wereldoorlog hernieuwde aandacht krijgt.

Luc De Munck

Jan DE VOLDER, *Kardinaal Verzet. Mercier, de Kerk en de oorlog van 14-18*, Lannoo, Leuven, 2014, 272 p., ISBN 978-94-014-2332-8, 19,99 €

Jan DE MAEYER, Enne KNOOPS en Tine VAN OSSELAER (eds.), *Religie en de 'Grootte Oorlog'* in de Nederlanden, *Trajecta* (tijdschrift voor religie, cultuur en samenleving in de Nederlanden), 23ste jaargang, 2014, nummer 2, p. 225-391, ISSN 0778-8304 (25 € + verzendkosten, te bestellen bij KADOC, Vlamingenstraat 39, 3000 Leuven, info@kadoc.kuleuven.be)

Xavier BONIFACE, *Histoire religieuse de la Grande Guerre*, Fayard, Parijs, 2014, 494 p., ISBN 978-2-213-66130-8, 29,15 €

Foto: © Aartsbischoppelijk Archief Mechelen

UIT DE LETTEREN GELICHT

Het moet niet altijd “grote poëzie” zijn. Op 25 juni 2015 organiseerde de VIFF in samenwerking met de leerlingen van de Vrije Basisschool Immaculata een Remembrance voor Ronald Harcourt Sanderson, een Olympisch kampioen in het roeien op de Spelen van 1908 als lid van de Leander acht. Sanderson sneuvelde op 17 april 1918 en ligt begraven op Lyssenthoek Military Cemetery te Poperinge. Op het einde van de Remembrance lazen twee leerlingen, Elke Langbeen en Luna Deroo een gedicht voor, dat zij op school voor deze Remembrance hadden voorbereid.

OLYMPIËRS IN FLANDERS FIELDS

(Elke Langbeen)

*De een na de andere vielen ze neer.
Ze stalen elkaars messen en ze namen je geweer.
't Was altijd weer hetzelfde liedje,
Wie niet wilde schieten, was een mietje.
Het front was ook niet bepaald een feestje,
Als ontbijt aten ze meestal een rat of een ander vies beestje.
Sommige rijken stonden daar trots in hun uniform,
Niets vermoedend dat ze op weg waren naar een enorme storm;
Ze dachten dat ze na een weekje al terug naar huis mochten gaan,
Maar na een weekje was de oorlog nog lang niet gedaan.
De een na de andere Olympiër schreef zichzelf in,
Ze dachten vast: “Hier krijgen we het ons wel snel naar onze zin !”
Hadden ze 't geweten,
Zouden ze vast niet eens in Vlaamse velden hebben gezeten.*

VEEL OLYMPIËRS IN DE LOOPGRAVEN

(Luna Deroo)

*Er waren veel Olympiërs in de loopgraven,
Veel van hen zijn hier begraven.
Het was een harde tijd
En een moedige strijd !
We namen afscheid van de spelen in Berlijn
Dat deed voor velen erg veel pijn !
Ja die wrede oorlog,
Wat was dat toch ?
Pijn, verdriet, ...
Was dit het dan ????*

A C T U E E L

BLAAS DE LAST POST OOK VOOR PACIFISTEN

Als dagelijkse plechtigheid ter herdenking van de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog die dus op 9 juli 2015 voor de 30.000e keer plaatsvond, is de *Last Post* onder de Menenpoort in Ieper absoluut uniek. Maar het evenement is steeds meer aan het “militariseren” en dat is spijtig. Enkele bedenkingen van historicus en IFF-medewerker Dominiek Dendooven.

De *Last Post*, een plechtigheid die in juni 2011 door de Vlaamse regering erkend werd als immaterieel cultureel erfgoed en die, ook al lijkt ze zeer Brits, helemaal in handen is van een lokale Ieperse vereniging, de *Last Post Association* (tot 1999 *Last Post Committee* genaamd). Er zijn slechts weinig andere dagelijkse ceremonies ter nagedachtenis van de Eerste Wereldoorlog en die zijn ofwel (erg) beperkt toegankelijk (zoals de “*Turning of the Page Ceremony*” in het Canadees parlement), ofwel vinden ze plaats in een vrij afgelegen gebied (zoals het luiden van de vredesklok in het Italiaanse Rovereto), ofwel vinden ze niet elke dag van het jaar plaats (zoals de *Last Post* bij het sluiten van het *Australian War Memorial*).

De Ieperse *Last Post* daarentegen vindt elke avond plaats – ook op Kerstdag en Nieuwjaar – op een drukke doorgangsweg én behelst daarenboven een zekere mate van participatie van het publiek.

“GEWONE” EN “SPECIALE” LAST POST

Elke avond stopt de politie het verkeer aan beide zijden van de Menenpoort. Dat is niet alleen symbolisch maar ook noodzakelijk: het monument bevindt zich op een van de drukste toegangswegen tot het Ieperse stadscentrum en voortdurend weergalmen er verkeersgeluiden.

Eenmaal per dag heerst er echter vooral stilte en wordt de Menenpoort een oord van bezinning en herdenking. Precies om acht uur nemen de klaroenblazers – leden van de plaatselijke brandweer – hun plaatsen in aan de oostzijde van de poort en spelen ze de *Last Post* als eerbetoon. Meer houdt de plechtigheid eigenlijk niet in en in die eenvoud ligt ook haar sterkte.

Tijdens speciale plechtigheden worden een aantal elementen toegevoegd, zoals het citeren van het Engelse gedicht “*The Ex-*

hortation”. Het moet gezegd dat de laatste tien jaar het aantal “speciale *Last Posts*” zodanig is toegenomen dat er (haast) geen gewone meer plaatsvinden, in elk geval niet tijdens de eeuwherdenking van de Eerste Wereldoorlog.

VERANDERING

In het verleden was de dagdagelijkse plechtigheid soms beperkt tot het blazen van de *Last Post*-melodie door twee klaroenspelers. De brandweeruniformen werden enkel in het weekend gedragen of op speciale gelegenheden. Op weekdagen droegen de klaroenblazers hun dagelijkse plunje, later met een overjas en baret voor een meer officieel en uniform voorkomen.

Sinds het begin van de 21e eeuw is dat niet langer het geval. Het groter aantal klaroenblazers (immer in uniform), de indienstneming van een doedelzakspeler en de integratie van “*The Exhortation*” en een minuut stilte in de doordeweekse plechtigheden hebben het karakter van de *Last Post* veranderd.

Ondanks het feit dat zij stevig verankerd zit in de plaatselijke cultuur en het dagelijks leven van Ieper, lijkt de plechtigheid nu meer formeel en meer Brits. Door de grote toename van het aantal toeschouwers, vooral sinds de jaren 1990, moet de *Last Post Association* er voortdurend op hameren dat de plechtigheid meer is dan een toeristische attractie. Vandaag moet het aanwezige publiek uitdrukkelijk gevraagd worden om niet te applaudisseren tijdens of na de ceremonie, en de honderden flitsende camera’s, smartphones en iPads dragen niet echt bij tot een serene sfeer.

“LEEG SYMBOOL”

Maar er is meer. De sterkte van de *Last Post* is altijd geweest dat het een “leeg symbool” was, open voor interpretatie, een schone lei waaraan elkeen zijn of haar eigen betekenis kon toe-

kennen. Naast een eerbetoon aan de slachtoffers van de Eerste Wereldoorlog kan zij voor militairen een aansporing zijn om te volharden in hun opdracht, terwijl pacifisten in haar een oproep voor vrede kunnen zien.

Voor de enen herinnert de ceremonie aan de zin van de oorlog, terwijl voor vele anderen zij net de zinloosheid van oorlog oproept.

In het verleden hebben de organisatoren van de *Last Post* steeds voorzichtig omgegaan met die beoogde neutraliteit. In een officiële brochure uit de jaren 1970 schreef het toenmalige *Last Post Committee* dat de voormalige vijand ook geëerd zou worden en drukte het de hoop uit dat “door te herdenken welk lijden die oorlog heeft veroorzaakt, het verlangen tot vrede zal worden versterkt bij mensen van goede wil waar ook, zodat de naties van de wereld naast elkaar mogen leven in wederzijdse verstandhouding en harmonie”. Op 17 mei 1985 bad paus Johannes Paulus II aan de Menenpoort voor wereldvrede. Toch kan er worden opgemerkt dat de *Last Post* de laatste decennia een zekere mate van “militarisering” heeft ondergaan.

MILITARISERING

Daarmee verwijs ik vooral naar de stijgende actieve deelname van gewapende militaire detachementen aan de plechtigheid. Het stuit sommige aanwezigen tegen de borst wanneer militairen met de bajonet op het geweer een ereplek krijgen tijdens een *Last Post*, net zoals anderen het zouden afkeuren, mocht de plechtigheid gebruikt worden als een platform voor politieke verklaringen.

Gezien de grote belangstelling die zij geniet vanwege militaire eenheden en overheden uit het hele Britse Gemenebest en daarbuiten, is het lang niet altijd makkelijk voor de *Last Post Association* om de neutraliteit van de plechtigheid in deze mate te bewaren. Als we willen dat de *Last Post* zijn uniciteit en universele aantrekkingskracht ook in de toekomst blijft behouden, dan is het essentieel dat het karakter van de plechtigheid als een “leeg symbool” dat open blijft voor interpretatie, strikt in acht wordt genomen. Dat kan alleen maar wanneer alle deelnemers, zowel burgers als militairen, bepaalde regels in acht nemen waardoor de perceptie van strikte neutraliteit gehandhaafd kan blijven zoals een verbod op wapendracht.

Ondanks de verschillende meningen die het monument kan oproepen, zou de Menenpoort op de eerste plaats moeten worden gezien als een oord van herdenking. En de *Last Post* moet een collectieve “*act of remembrance*” blijven voor mensen van alle mogelijke gezindten en overtuigingen. Enkel als zij een

symbool blijft dat open is voor interpretatie, kan en zal zij haar krachten om samen te brengen en te verbinden blijven behouden tot de volgende eeuwherdenking.

Dominiek Dendooven

SREBRENICA 20 JAAR GELEDEN KRONIEK VAN GRUWELIJKE DAGEN

Vluchten, moorden, verkrachten, verhalen van alle oorlogen. Twintig jaar geleden, in juli 1995, vond in de Bosnische enclave, Srebrenica, de genocide plaats. Meer dan 8.000 jongens en mannen werden vanaf 13 juli op een brutale wijze afgeslacht. Deze misdaad vond plaats enkele maanden voor het einde van de Balkanoorlog. In december van dat jaar werden de Dayton akkoorden getekend die een einde maakten aan de burgeroorlog. VIFF-lid en vredesactiviste Jennie Vanlerberghe heeft nauwe contacten met Munira Subasic, die de onmenselijk wrede gebeurtenissen van dichtbij heeft meegemaakt. Vandaag is Munira de onvermoeibare leidster van de 'Moeders van Srebrenica'. Een doorleefde terugblik.

Oorspronkelijk was de volkerenmoord van Srebrenica een zaak van verwarring. De vrouwen die in juli 1995 van hun zonen, mannen en vaders werden gescheiden en met bussen en vrachtwagens naar vluchtelingenkampen in Tuzla werden gebracht, dachten aanvankelijk dat hun mannen in gevangenissen in Servië vastzaten. Alle twijfel werd bij de opening van het eerste massagraf voorgoed weggeveegd. Samen met andere organisaties slaagde de 'Vereniging van Moeders van de enclaves Srebrenica en Zepa' er in om duidelijkheid te brengen en uiteindelijk de slachtpartij als volkerenmoord te laten erkennen. De vermoorde mannen kregen hun laatste rustplaats in Potocari, de omgeving waar ze woonden en vermoord werden.

DUTCHBAT

Nadat in april 1992 ook de burgeroorlog in Bosnië in volle hevigheid ontbrandde, werd Srebrenica, een enclave dicht tegen de Servische grens, meteen een geliefkoosd doelwit voor bommen en granaten. Op 18 april 1993 werd Srebrenica tot 'Safe Area' uitgeroepen. In een VN-resolutie van 4 juni 1993 staat dat UNPROFOR (*United Nation Protection Force*) een beschermingsmandaat krijgt.

De eerste blauwhelmen die in Srebrenica aankwamen waren

Canadezen. In 1994 werden de Canadezen door de Nederlanders, Dutchbat, (*Ned. Bataljon*) opgevolgd. Dutchbat installeerde zijn hoofdkwartier in het kamp dat zich in een fabriek, de Akumulatorka, op het industrieterrein van Potocari, op slechts enkele kilometers van Srebrenica bevindt.

Op 11 juli 1995 omsingelde het Bosnisch-Servisch (VRS) leger het dal rond Srebrenica. Om 9 uur kreeg de Nederlandse kolonel Thom Karremans uit het VN-hoofdkantoor in Sarajevo het bericht dat zijn vraag voor luchtsteun niet kon doorgaan omdat hij ze op het verkeerde formulier had aangevraagd! Toen de luchtsteun uiteindelijk toch werd toegestaan, moesten de vliegtuigen wegens gebrek aan brandstof naar Italië terugkeren. Uiteindelijk konden twee Nederlandse F-16's een paar Servische stellingen bombarderen, zonder grote gevolgen. Duizenden angstige mensen vluchtten ondertussen naar het Dutchbat-kamp in Potocari. Het drama kon beginnen.

EEN NARE DROOM

De voorzitter, Munira Subasic, van Moeders van Srebrenica ontmoette ik samen met een aantal andere vrouwen in hun kantoor in Sarajevo. Ze is een rechtstreekse getuige, haar verhaal dringt in je hart.

In 2007 was Munira Subasic te leper voor een conferentie over vrouwenrechten en was aanwezig op een Last Postplechtigheid. Op de foto zien we ook Zuster Jeanne Devos en oud-senaatsvoorzitster Sabine de Béthune.

Munira: “De burgers schreeuwden om hulp. Paniek trilde in de lucht. Samen met mijn man, zoon en familie vluchtten wij ook naar het VN-kamp. Het was de enige veilige zone. Er waren duizenden mensen op weg. Je voelde de verschrikkelijke, vernietigende angst. Wat gaat er met ons gebeuren? De zon zinderde door de straten, het was snikheet. Ik had het gevoel dat elke stap die ik zette, een stap in een nare droom was. Mijn voeten gingen vooruit, maar ik bleef staan. Wat we meemaakten was toch onmogelijk? Het ergste moest echter nog komen. ‘Blijf asjeblieft dicht bij me,’ smeekte ik mijn man. Hij nam mijn arm. ‘Kom, Munira,’ zei hij, ‘je hoeft niet bang te zijn. We zijn toch allemaal samen!’

Even na vier uur in de namiddag dook plots Ratko Mladic op. Zijn aanwezigheid nam ons laatste greintje hoop weg. Hij werd gevolgd door de Servische televisie. De camera's registreerden zijn gesprekken, registreerden zijn valse goedhartigheid. Gemoedelijk deelde hij wat voedsel uit aan hongerige mensen. Gaf snoep en chocolade aan de kinderen, maar zodra de camera's zich wegdraaiden, werd alles weer afgenomen. Mladic zei voortdurend: ‘Je hoeft niet bang te zijn, er zal niks gebeuren. We zullen jullie in veiligheid brengen.’ Dus, we moesten weg? Ik dacht aan mijn huis, mijn bloemen. Zouden we ons huis terugzien? Mijn hart kromp voor de zoveelste keer ineen. Ik had een paar tassen meegenomen. Met wat? Met dingen die ik niet nodig had.”

EEN MONSTERLIJKE KATER

De Nederlandse kolonel Thom Karremans was ook aanwezig en voor de camera's vroeg Mladic hem langs zijn neus weg: ‘Klopt het dat u een verzoek hebt ingediend om ons te bombarderen?’ De welwillendheid en het zwakke gedrag van Karremans en Dutchbat zouden kwalijk aflopen. Mladic en zijn trawanten brachten de Nederlanders in een netelige positie. Een spel van kat en muis, waarbij Mladic zich als een monsterlijke kater zou gedragen. In het hotel Fontana in Bratunac was er een samenkoms met Dutchbat, vertegenwoordigers van de moslims en generaal Mladic. Hij zette zijn visie van evacuatie uiteen. Men zou de moslimmannen screenen, men wilde absoluut weten of de mannen al dan niet oorlogsmisdaden op hun geweten hadden. Ondertussen vluchtten zo'n 15.000 mannen door de bossen en heuvels weg van Srebrenica. De VRS achtervolgden hen en aan die die ze konden vatten vroegen ze om zich over te geven en bevestigden dat er zou niks gebeuren. Op 13 juli leverde een groot deel van die gevluchte mannen zich inderdaad ‘in vertrouwen’ over; ze werden echter met nekschoten afge- maakt.

Sommige mannen konden wel ontkomen en zetten hun weg verder. In elk geval zou de verontwaardiging van de VRS voor

Korte geschiedenis van de Srebrenica-genocide

8 juli 1995

Bosnisch-Servische soldaten nemen de laatste moslim verdedigingsposten in.

In een chaotisch moment wordt een granaat gegooid. Een Nederlandse blauwhelm komt om.

9 juli 1995

De Serviërs verhogen hun aanvallen en komen via het zuiden dichterbij Srebrenica. Ze gijzelen 30 Nederlandse blauwhelmen.

10 juli 1995

Kolonel Karremans vraagt voor de derde keer om luchtsteun. Zijn overste, generaal-majoor Cees Nicolai, laat weten dat zijn verzoeken om luchtsteun ‘niet voldoen aan de richtlijnen.’

11 juli 1995

Duizenden vluchtelingen zetten zich op weg naar het VN-kamp in Potocari.

Mladic vraagt kolonel Karremans voor een ontmoeting.

12 juli 1995

Tientallen bussen komen aan in Potocari waar de vluchtelingen verzameld zijn.

De mannen worden van de vrouwen gescheiden om over hun ‘oorlogsmisdaden’ te worden ondervraagd. Ze worden allemaal gedood.

Ondertussen hebben de soldaten ook duizenden moslims die via de heuvels waren gevlucht, opgepakt en later vermoord.

16 juli 1995

Van 12 tot 16 juli gaan de slachtingen om en rond Srebrenica door.

Uiteindelijk worden meer dan 8.000 mannen vermoord. Het juiste aantal is niet bekend. Ook niet alle slachtoffers zijn geïdentificeerd.

Ratko Mladic wordt uiteindelijk 26 mei 2011 gearresteerd en verschijnt tenslotte voor het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag.

De VN-blauwhelmen verlaten Srebrenica en komen op 22 juli in de Kroatische hoofdstad Zagreb aan.

die durf van dit 'moslimgebroed' zeker de beslissing van de etnische zuivering van de enclave in de hand werken. Wanneer er precies werd beslist tot de uitroeiing van de mannelijke bevolking van Srebrenica is tot vandaag nog een vraagteken. Er is nergens een schriftelijk bevel gevonden.

Munira: "We bleven heel de nacht in dat kamp, zonder eten, zonder water. Met niks dan wanhopige mensen rond ons. Op 12 juli kwamen bussen en vrachtwagens om de vrouwen op te halen. De mannen en heel jonge jongens werden weggebracht. Mijn zoon keek me aan, 'Mama, mama zorg goed voor jezelf,' zei hij. Hij trok aan mijn hand, maar ze sleurden hem mee. Ik riep nog naar mijn man dat hij goed voor onze zoon moest zorgen en me na hun verhoring moest komen ophalen... Ze kwamen nooit meer terug."

SMEERLAPPEN, SMEERLAPPEN !

De secretaresse van de organisatie, Sabra, kon met haar ouders vluchten.

Sabra woont nu al jaren in Sarajevo, in een paar 'betaalbare' kamers. Sabra's ouders zijn ondertussen gestorven. Maar het enige waar Sabra echt om geeft, is haar werk binnen de vereniging en haar lange nagels. Die verzorgt ze angstvallig. Het paradepaardje van haar handen. Ze is er heel expressief mee. Het zijn haar klauwen en o wee de man die haar ooit nog lastig valt.

Sabra: "Ook mijn man zat in die groep die via de bossen vluchtte. Hij werd opgepakt en vermoord. Ikzelf ben met mijn oude vader en moeder via de bedding van de Drina (rivier) gevlucht. Mijn vader had een pijnlijke voet. Nu en dan moest ik hem op mijn rug nemen. We hebben door het water gewaad, tot ik van uitputting neerviel. Daarna zijn we beetje bij beetje vooruitgegaan. Je bent ook voortdurend bang om opgemerkt te worden. Een tak die kraakt, een vogel die fladdert, je schrikt je dood. Bovendien, de rivier is op bepaalde plaatsen diep, we moesten dan telkens naar de oevers kruipen. Met twee sukkelende oude mensen is dat niet evident. Ik begrijp ook niet waarom men ons niet heeft ontdekt. Buiten het 'gevaarlijke gebied' werden we door burgers geholpen. We hebben in een huis kunnen eten en overnachten en de man heeft ons dan 's morgens met zijn tractor langs landwegen naar Tuzla gereden. Wat behoorlijk gevaarlijk was. Ik ben die mensen heel dankbaar."

"Waar ik toen de kracht haalde om met mijn vader op mijn rug door het water te sluipen? Misschien wel uit haat of als revanche voor wat ik had meegemaakt."

Sabra draait haar hoofd, dan pas merk ik die diepe rode lijn

die vanachter haar linkeroor tot diep in haar hals loopt. "In juni 1995, een maand voor de genocide, hoorde ik plots mijn schoonzuster, die naast ons woonde, verschrikkelijk schreeuwen. Ze tierde, riep om hulp. Soldaten waren bij haar binnengedrongen, hadden haar verkracht. Ze lag in een plas en kon bijna niet meer ademen. Er stonden een paar soldaten heel onverschillig een sigaret te roken alsof ze net een konijn hadden gevild. 'Smeerlappen, smeerlappen!' schreeuwde ik. Een soldaat greep me vast en ook ik werd verkracht. Toen ik me verweerde sneed hij met een mes in mijn keel. Misschien om me te doden? Ik weet het niet, ik ben flauw gevallen. De vieze geur en de grove lach van de soldaten achtervolgt me nog steeds, motiveert me eigenlijk om alles weer mooi op orde te brengen! Oorlog en misdaad uit mijn leven te schrappen."

Sabra draait zich weg, haar verhaal is af. Ze is nog altijd een van de meest gemotiveerde activisten binnen de organisatie.

Munira: "Mijn man werd geïdentificeerd en op 11 juli 2004 werd hij begraven in Potocari. Naast zijn lichaam werd zijn metalen tabaksdooos gevonden en ook de ijzeren draad waarmee zijn handen waren samengebonden toen ze hem doodschoten. We weten nu met zekerheid dat heel veel mannen werden doodgeschoten terwijl hun handen op de rug met ijzerdraad waren samengebonden. Sommige mannen waren geblinddoekt toen ze vermoord werden. En onze opdracht is nog niet helemaal ten einde. Mijn zoon is tot nog toe niet gevonden. Zal ik hem ooit nog vinden?"

PS. Munira Subasic en een aantal andere dames komen regelmatig naar het Joegoslavië-tribunaal in Den Haag om te getuigen.

Jennie Vanlerberghe

